

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΙΩ. ΜΕΡΕΝΤΙΤΟΥ

Ἐντεταλμένου ὑφηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΙΟΥΔΑΙΟΥ ΛΟΓΙΟΥ ΑΡΤΑΠΑΝΟΥ

Κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους συνέστη ἱστορικόν τι καὶ φιλολογικὸν ἔργον, οὗ ὡς συγγραφεὺς ἀναφέρεται Ἰουδαῖός τις λόγιος Ἀρτάπανος καλούμενος. Τοῦ ἔργου τούτου μόνον ἀποσπάσματά τινα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἅτινα ἀνέλυσα καὶ ἡρμήνευσα γλωσσικῶς, φιλολογικῶς καὶ θρησκευτολογικῶς ἐν μακρῷ εἰς ταῦτα ὑπομνήματι¹.

Πᾶν, ὅ,τι ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἰουδαίων κατέχομεν, κεῖται παρ' Εὐσεβίου, ὅστις ὁμῶς οὐχὶ ἀμέσως ἐποίησατο χρῆσιν τοῦ πρωτοτύπου ἔργου αὐτοῦ, ἀλλ' ἐμέσως μόνον, διὰ τῆς ἀναλήψεως δηλαδὴ περικοπῶν τινων μόνον τούτου, ὅς ἀνεῦρεν οὗτος παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ Πολύστορι². Πλησίον τοῦ Εὐσεβίου

1. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἐδημοσιεύθη ἐν: «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 27 (1957) 292-339· 29 (1959) 273-321 καὶ 30 (1960) 281-350. Τῷ διευθύνοντι τὴν λαμπρὰν ταύτην «Ἐπετηρίδα» ἀξιοτίμῳ καθηγητῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Νικολάῳ Τωμαδάκῃ, ἀκαμάτῳ καὶ ἐπιφανεῖ ἐρευνητῇ τῆς Βυζαντινῆς ἡμῶν Φιλολογίας, ὅστις λίαν φιλοφρόνως ἐνέκρινε τὴν δημοσίευσιν ἐν ταύτῃ τοῦ ἐν λόγῳ ὑπομνήματός μου, μυρίαν καὶ ἐντεῦθεν τὴν χάριν ὁμολογῶ.

2. Εὐσέβ. εὐαγγ. προπαρ. IX 18, 1 κέξ. — 23, 1 κέξ. — 27, 1 κέξ. (= p. 245 κέξ. — 251, 252 κέξ. Stephanus [1544] = II [1843] 21, 31 κέξ. — 33 κέξ. Heinen = II [1843] 373 κέξ. — 390 κέξ. — 394 κέξ. Gaisford = I [1867] 486 κέξ. — 496 κέξ. — 498 κέξ. Dindorfius = PG XXI [1857] 709b κέξ. — 725a κέξ. — 727 κέξ. Vigerus = Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte I [1954] 504 κέξ. — 516 κέξ. — 519 κέξ. Mras).

Τὰ οἰκεία ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου εὐρίσκομεν ἔτι ἐν: FHG III (1849) 212b κέξ.: Alex. Polyhist. fr. 4. Ἀρταπάνου· 219b κέξ.: fr. 10· 220b κέξ.: fr. 14· Fontes historiae religionum II 3 (1923) 276 κέξ. Hopfner· F Gr. Hist. III C 2 (1958) 680 κέξ.: 726. Artap. F 1· 681· F 2· 682 κέξ.: F 3 καὶ τέλος παρὰ J. Freudenthal, Hellenistische Studien. Alexander Polyhistor und die von ihm erhaltenen Reste jüdischer und samaritanischer Geschichtswerke. Abhandlung, Anmerkungen und griechischer Text. II: Eupolemos,

ἔχουσιν αἱ ἐν σχέσει πρὸς τὸν βίον τοῦ Μωυσέως ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ 'Αλεξανδρέως παρεχόμεναι ἡμῖν πληροφορίες, ὅς οὗτος κατὰ μέγα μέρος ἐξ 'Αλεξάνδρου ὁμοίως τοῦ Πολυτίστορος καὶ ἐμμέσως οὕτως ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ 'Αρταπάνου ἀνέλαβε¹, δευτερεύουσιν ἀξίαν καὶ σημασίαν ἅτε πολὺ βραχύ-τεροι καὶ συντομώτεροι οὔσαι.

Τρία κυρίως ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ 'Αρταπάνου παρέχει ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος. 'Εν τοῖς ἀποσπάσμασι τούτοις γίνεται λόγος ἐν τῷ πρώτῳ μὲν περὶ τοῦ 'Ιωσήφ, ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ περὶ τοῦ 'Αβραάμ καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τέλος τῷ καὶ ἐκτενεστέρῳ περὶ τοῦ Μωυσέως². Τὸ ἔργον τοῦ 'Αρταπάνου, ἐξ οὗ τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα προέρχονται, ἔφερε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν τίτλον : « Περὶ 'Ιουδαίων », ὅστις παρέχεται ἡμῖν παρ' Εὐσεβίου ἐν τε τῷ δευτέρῳ καὶ τρίτῳ ἀποσπάσματι καὶ παρὰ Κλήμεντι³ ἐν τῷ πρώτῳ ἀποσπάσματι παρ' Εὐσεβίου ἀναγράφεται ὡς τίτλος τοῦ ἔργου τούτου ὁδε : « 'Ιουδαϊκά ».

'Εν σχέσει πρὸς τὸ ἀληθὲς πρόσωπον τοῦ συγγραφέως τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τοῦ 'Αρταπάνου : « Περὶ 'Ιουδαίων » πολὺς μέχρι τοῦδε ἐγένετο λόγος ἐκ μέρους φιλολόγων, θρησκευολόγων καὶ ἱστορικῶν⁴ παρὰ ταῦτα τὰ συναχθέντα πορίσματα τόσον διάφορα ἀλλήλων εἶναι καὶ διὰ τῶν παντοειδῶν αὐτῶν ἀσυμφωνιῶν τόσον περίπλοκον καὶ δυσχερὲς κατέστησαν τὸ οἰκεῖον πρόβλημα, ὥστε πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐπιφανὲς φιλόλογος, ὁ Susemihl, νὰ ὁμολογήσῃ⁵, ὅτι δυσχερὲς εἶναι αὐτῷ ἡ ἔκφρασις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὀριστικῆς τινος καὶ ἀναμφιλέκτου γνώμης καὶ κρίσεως. Ὡς συγγραφέα τοῦ ἔργου θεωροῦσιν ἄλλοι μὲν Ἑλληνὰ τινὰ εἰδωολάτρην, ἄλλοι δὲ Αἰγύπτιον τινὰ ἱερέα ἢ Πέρσην κρυπτομένους ὑπὸ τὸ ψευδὲς δῆθεν ὄνομα τοῦτο τοῦ « 'Αρταπάνου » καὶ ἄλλοι τέλος 'Ιουδαῖον τινὰ καλούμενον πράγματι 'Αρτάπανον καὶ ζῶντα ἐν Αἰγύπτῳ⁶.

der jüdische Geschichtsschreiber. Breslau 1857 (= Jahresbericht des jüdisch-theologischen Seminars « Frankel'scher Stiftung ». Breslau am Gedächtnisstage des Stifters, den 27. Januar 1875), p. 231 : 'Αρταπάνου ψευδεπιγράφου περὶ 'Ιουδαίων fr. 1' 231 κέξ. : fr. 2' 232 κέξ. : fr. 3.

1. Κλήμ. 'Αλεξ. στρωμ. I 23, 151 κέξ. (= II [1869] 122 κέξ. Dindorfius = PG VIII [1891] 891 κέξ. Potterus = Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte II [1906] 93 κέξ. Stählin).

2. 'Εν τοῖς κατωτέρῳ διακρίνω ἀλλήλων τὰ ἀποσπάσματα μὲν διὰ τῆς ἀναγραφῆς ἀπλῶς τῶν γραμμάτων : Α, Β, Γ, τὰ διάφορα δὲ τμήματα ἐκάστου τούτων διὰ τῆς εὐθὺς μετὰ τὰ γράμματα ταῦτα ἀναγραφῆς τοῦ ἀριθμοῦ τῆς οἰκείας μόνον παραγράφου αὐτῶν.

3. Fr. Susemihl, Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit. II, Leipzig 1892, σ. 647, σημ. 0.

4. Προβλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἐν : « Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν » 27 (1957) 299 κέξ.

Εὐθύς ἐν ἀρχῇ σημειοῦμαι, ὅτι ἐκ πασῶν τῶν μέχρι τοῦδε ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα ἐξενεχθεισῶν γνώμων εὐστοχωτέρα φαίνεται μοι ἡ τοῦ Valckenaerii¹, καθ' ἣν ὁ Ἀρτάπανος Judaeus est Alexandrinus, nugator ille quidem et mendax, qualis Aristobulos, sed graece doctus, antiquus rerumque Aegyptiacarum peritissimus. Ὁ Ἀρτάπανος εἶναι πιθανώτατα Ἀλεξανδρινός τις Ἰουδαῖος ζήσας περὶ τὸ 100 π.Χ.². Ὁ Ἀρτάπανος οὗτος εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνέκαθεν μετ' ἐπιφυλάξεων ἢ ἀνενδοιάστως καὶ μετὰ σταθερᾶς βεβαιότητος ἀποδοθέντος αὐτῷ ἔργου: « Περὶ Ἰουδαίων », ἐξ οὗ περικοπὰς τινὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν βίον τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Μωυσέως διέσωσεν, ὡς εἶδομεν, ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει τὸν τύπον ἱστορικῆς τινος περὶ τοὺς Ἰουδαίους μυθιστορήματος ἀποτελοῦν προτὶν ἀλλοκότου καὶ ἔκφρονος συγγραμμῆς συγχύσεως καὶ περιπλοκῆς. Ὁ Ἀρτάπανος εἶναι ἀναντιρρήτως ἀχαρὶς τις καὶ ἀναιρός, παρὰ ταῦτα ὅμως λίαν ἀξιόλογος καὶ σπουδαῖος ἐξ ἐπὶ πρὸς γραμματολογικῆς, ἐκπρόσωπος τοῦ συγκρητισμοῦ ἐκείνου, ὅστις ἐν τοῖς Ἰουδαϊκοῖς καὶ ἑλληνιστικοῖς κύκλοις τῶν ὑστέρων κυρίως χρόνων εὐρύτατα διαδεδομένος ἦτο καὶ ἐκτενῶς ὑπέσκαψε καὶ διέσεισε τὸ τεῖχος τῆς ραββινικῆς ὁρθοδοξίας. Ἐν τοῖς κύκλοις τούτοις συνέστησαν ἱστορήματα ἀποτελοῦντα μυθιστορηματικὴν μεταποίησιν ἢ διέκτασιν τῆς βιβλικῆς διη-

1. L. C. Valckenaerii, Diatribe de Aristobulo, Alexandrino Judaeo, scriptore commentarii in legem Moysis. Ed. ... et lectionem publicam P. Wesselingii (de fragmento Orphei,...) adi. J. Luza c. Lugduni Batavorum 1806, p. 26 (= IV [1843] 364 τῆς ὑπὸ τοῦ Gaisford γενομένης ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Εὐσεβίου).

2. Τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤκμασεν ὁ λόγιος οὗτος, μόνον κατὰ προσέγγισιν δυνάμεθα, ὅπως προσδιορίσωμεν, παρατηροῦντες δηλαδή, ὅτι οὗτος ἔζησεν ὁπωσδήποτε πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυστορος, ὅστις ἀπληυθερώθη, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τοῦ Σύλλα τὸ 82 π.Χ. Κατὰ ταῦτα ἀστοχος εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Hopfner ἐν: Fontes historiae religionum II 3 (1923) 276, καθ' ἣν ὁ Ἀρτάπανος ἔζησε διῆθεν περὶ τὸ 100 μ.Χ. (ca. a. 100 p. Chr. n. vixit). Σημειωθῆτω, ὅτι ὁ λόγιος οὗτος ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ: Orient und griechische Philosophie. Leipzig 1925 (= Der Alte Orient. Beih. 4), σ. 52 διορθῶν τὴν προτέραν γνώμην αὐτοῦ ἐνέταξε τὸν Ἀρτάπανον εἰς τοὺς περὶ τὸ 100 π.Χ. χρόνους. Ὁ E. Schwartz, ἄρθρον Artapanos ἐν: RE II 1 (1896) 1306, 10 κέξ. γράφει ἐν σχέσει πρὸς τὸν λόγιον τοῦτον, ὅτι πρόκειται πιθανῶς περὶ Ἀλεξανδρίνου Ἰουδαίου τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. Πάντως τὸ πόρισμα, ὅτι ὁ λόγιος οὗτος ἔζη ὁπωσδήποτε ἐν Αἰγύπτῳ, προκύπτει ἀβιάστως ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὅπερ μεστὸν εἶναι στοιχείων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Αἰγυπτίων. Τὸ πόρισμα τοῦτο βεβαιοῦται καὶ διὰ τῶν γλωσσικῶν ἰδιορρυθμιῶν τοῦ ἔργου τούτου, εἰ καὶ ταύτας ἠφάνισεν ἐν πολλοῖς καὶ ἐξήλειψεν ὁ τὰς περικοπὰς αὐτοῦ διασώσας ἡμῖν Πολυστῶρ. Τέλος ὡς πρὸς τὸ ὄνομα: « Ἀρτάπανος » παρατηρήτεον, ὅτι παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων οὐχὶ ἀσυνήθης ἦτο ὁ δανεισμὸς περσικῶν ὀνομάτων, ὅπερ παρὰ ταῦτα οὐδαμῶς συνέβαινε παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἢ τοῖς Αἰγυπτίοις.

γήσεως, ἥς γραμματολογικῆς κατευθύνσεως σαφῇ ἵχνη παρατηροῦνται καὶ ἐν τῷ ἔργῳ ἐστὶ τοῦ 'Ιωσήπου. Ἡ θέσις τοῦ Freudenthal¹, καθ' ἣν ἄγνωστός τις 'Ιουδαῖος κατέταξε τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ κατασκευάσμα ὑπὸ τὸ ὄνομα Αἰγυπτίου τινὸς ἱερέως « 'Αρταπάνου » καλουμένου καὶ καθ' ἣν ὁ 'Ιουδαῖος οὗτος εἶναι δῆθεν ὁ αὐτὸς μετὰ τοῦ Ψευδο- 'Αριστέου, τοῦ συγγραφέως δηλαδὴ τῆς « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῆς², καὶ μετὰ τοῦ Ψευδο- 'Εκαταίου περαιτέρω³, θεμελιούται οὐχὶ ἐπὶ στερεῶν καὶ ἀκλονήτων βάσεων καὶ εἶναι κατ' ἀκολουθίαν λίαν ἀσταθῆς καὶ ἀμφίβολος⁴. Παρὰ ταῦτα παρατηρητέον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Freudenthal εἰς σχέσιν τινὰ μετὰ τοῦ 'Αρταπάνου ἀγόμενα ὀνόματα ταῦτα, μεθ' ὧν δέον, ὅπως συνάψῃ τις ἴσως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐπολέμου⁵, τοῦ 'Αριστοβούλου⁶, Κλεοδήμου

1. J. Freudenthal, ἔ.δ., II (1875) 136 κέξ. — 148 κέξ. — 162 κέξ.

2. Πρβλ. J. Freudenthal, αὐτ., σ. 136 κέξ. — E. Schwartz, ἄρθρον Aristes (14) ἐν: RE II 1 (1896) 879. W. v. Christ's Geschichte der griechischen Litteratur. 6. Aufl., unter Mitwirkung von O. Stählin bearb. von W. Schmid. II: Die nachklassische Periode der griechischen Litteratur. 1: Von 320 v. Chr. bis 100 n. Chr. München 1920 (= Handbuch der klassischen Altertums- Wissenschaft. VII 2, 1), σ. 590 κέξ.

3. Πρβλ. F. Jacoby, ἄρθρον Hekataios ἐν: RE VII 2 (1912) 2765 κέξ. — W. v. Christ- W. Schmid- O. Stählin, ἔ.δ., II 1 (1920⁶) 223 κέξ. — 539. 590. 618 κέξ.

4. Μὴ λαμβανομένης πρὸς στιγμὴν πρὸ ὀφθαλμῶν τῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν πατρότητα τῆς « Περὶ 'Ιουδαίων » συγγραφῆς τοῦ 'Αρταπάνου πεπλανημένης ταύτης γνώμης τοῦ Freudenthal δέον, ὅπως ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐλληνιστικῶν σπουδῶν ἀναφερόμενον ἔργον αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὄντως μνημειῶδες φιλολογικὸν κατόρθωμα. Πολυάριθμα ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, ἅτινα μετὰ πολλῆς εὐθυκρισίας καὶ ἐμβριθείας συνήγαγεν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὁ Freudenthal, παριστώσι πολύτιμα καὶ ἀναντικατάστατα προϊόντα φιλολογικῆς πολυμαθείας καὶ τέχνης. Διὰ τῆς πλουσίας αὐτοῦ κλασσικῆς καὶ ἐβραϊκῆς παιδείας παρέσχεν ἡμῖν ὁ Freudenthal ἔργον, ὅπερ καὶ σήμερον ἐστὶ μετὰ παρέλευσιν τοσούτων ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ διατηρεῖ ἐν πλείστοις σημείοις ἀπαραιεῶτον καὶ ἀναλλοίωτον κύρος μετὰ τῆς πηγαίας καὶ μεγαλόπνοου ὄντως φωτιστικῆς αὐτοῦ. Πρβλ. ὅσα σχετικῶς λέγουσιν ὁ A. V. Gutschmid, [Κριτικὴ ἀνάλυσις τῆς ἐργασίας τοῦ Freudenthal] ἐν: Literarisches Centralblatt 32 (1875) 1044 (= τοῦ αὐτοῦ, Kleine Schriften. Hrsg. von Fr. Rühl. II: Schriften zur Geschichte und Literatur der semitischen Völker und zur älteren Kirchengeschichte. Leipzig 1890, σ. 185 κέξ.) καὶ J. Geffcken, Zwei griechische Apologeten ['Ἀριστείδης καὶ 'Αθηναγόρας]. Leipzig - Berlin 1907 (= Sammlung wissenschaftlicher Commentare zu griechischen und römischen Schriftstellern), σ. XIII, σμ. 2.

5. Πρβλ. J. Freudenthal, ἔ.δ., II (1875) 105 κέξ. — F. Jacoby, ἄρθρον Eupolemos (11) ἐν: RE VI 1 (1907) 227 κέξ. — W. v. Christ- W. Schmid- O. Stählin, ἔ.δ., II 1 (1920⁶) 543, σμ. 6· 588, σμ. 8· 589 κέξ.

6. Πρβλ. L. C. Valckenaerii, ἔ.δ. — A. Gercke, ἄρθρον Aristobulos (15) ἐν: RE II 1 (1896) 918 κέξ. — W. v. Christ- W. Schmid- O. Stählin, ἔ.δ., II 1 (1920⁶) 603 κέξ.

τοῦ Μάλχου¹ καὶ ἄλλων, ὑποδηλοῦσιν ἡμῖν ἐπαρκῶς τὴν ὕπαρξιν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους γραμματολογικοῦ τινος στρώματος Ἰουδαϊκῆς καὶ ἀλεξανδρεωτικῆς προπαγάνδας, ἥτις μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐσπούδαζεν, ὅπως ἐμφανίσῃ τοὺς 'Ιουδαίους, τὸν 'Αβραάμ δηλαδή, τὸν 'Ιωσήφ, τὸν Μωυσέα κ.ο.κ., ὡς τοὺς κυρίους δημιουργοὺς τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ, ὡς σοφοὺς ἰδρυτὰς καὶ φορεῖς πολιτισμοῦ τινος ἐν γένει διεθνοῦς σημασίας καὶ φήμης. Πρὸς ἐπιτυχίαν σκοπῶν τοιαύτης ὕφης μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ρυθμοῦ φιλοσοφικῆς τινος ἀντιλήψεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει τῶν λαῶν καὶ ὑπὸ τῆς πνοῆς μυθιστορηματικῆς τινος διαθέσεως δεσποζομένης θεωρίας τοῦ βίου συνείρονται ἔτι ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ 'Αρταπάνου καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τινὰ κλίμακα προοδευτικῆς συνθέσεως καὶ διαμορφώσεως τῶν πραγμάτων, ἥτις ἐμφανίζει ἡμῖν πολυάριθμα σημεῖα στενῆς, ὡς ἐλέχθη, σχέσεως καὶ συναφείας μετὰ τῶν ἔργων πολλῶν ἄλλων 'Ιουδαίων λογίων τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, καὶ πολυειδῆ ἐπὶ πλέον στοιχεῖα ἀρεταλογικοῦ χαρακτήρος. Τοιαῦται συγκρητιστικαὶ λογοτεχνικαὶ συνθέσεις, ὡς ἡ τοῦ 'Αρταπάνου, αὐθαίρετοι συμφύσεις βιβλικῶν, αἰγυπτιακῶν καὶ ἐλληνιστικῶν παραδόσεων καὶ ἱστοριῶν μετὰ τοῦ μυθιστορηματικοῦ καὶ φαντασιώδους αὐτῶν χαρακτήρος ἀποτελοῦσι κυρίως ἔργον οὐχὶ ἐνὸς μόνον λογίου· αἱ συνθέσεις οὗται εἶναι πολλῶ μᾶλλον προϊόντα συγγραφικῆς δράσεως πολλῶν λογίων εἰς διαφόρους γενεὰς ἀνηκόντων καὶ θηρευνόντων ἐκάστοτε ὠρισμένους σκοποὺς ἐθνικοῦ κυρίως χαρακτήρος. Κατὰ ταῦτα οὐχὶ κατὰ πάντα εὐχερὴς εἶναι ἡ διάκρισις ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ 'Αρταπάνου τῶν λογοτεχνικῶν στοιχείων τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπνεύσεως καὶ δημιουργίας ἀπὸ τῶν λογοτεχνικῶν στοιχείων ὀθνεῖας προελεύσεως καὶ ἀλλοτριᾶς, παρὰ ταῦτα ὅμως ὁμολογητέον, ὅτι ὁ συγγραφεὺς συνετέλεσε τὴν σύνθεσιν καὶ ἀναχώνευσιν τῶν στοιχείων τούτων, καθὰ τοῦτο καὶ ἄλλοι συγκρητισταὶ λόγοιοι τῶν χρόνων ἐκείνων ἔπραττον, κατὰ τρόπον ἴδιον καὶ πρωτότυπον μαρτυροῦντα τὴν αὐτοτέλειαν αὐτοῦ καὶ τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ ὄψος.

'Εναργῆς καὶ σαφὴς εἶναι ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ 'Αρταπάνου ἡ δοξομανὴς ἔφεσις καὶ σπουδὴ αὐτοῦ πρὸς ἔντονον ἔξαρσιν τοῦ ὑψηλοῦ μεγαλείου τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῆς μεταποιήσεως κυρίως, διευρύνσεως καὶ νοθεύσεως τῶν βιβλικῶν ἱστοριῶν καὶ διηγήσεων, διὰ τῆς μυθιστορηματικῆς καὶ φαντασιώδους συμπληρώσεως τῶν ἐν αὐταῖς ὑφισταμένων τυχόν κενῶν καὶ χασμάτων καὶ διὰ τῆς ἀναδείξεως οὕτως ἐπιφανῶν 'Ιουδαίων τῶν ἀρχαιότατων χρόνων ὡς ἀμέμπτων ἡρώων ἐν πάσῃ περιοχῇ δράσεως καὶ πολιτισμοῦ, ὡς διδασκάλων καὶ εὐεργετῶν τῆς ἀνθρωπότητος. 'Ακατανόητον θὰ ἦτο τοῦτο παρ' Ἑλληνί τινι ἢ Αἰγυπτίῳ εἰδω-

1. Πρβλ. J. Freudenthal, ἔ.ἀ., II (1875) 130 κέξ. — F. Jacoby, ἄρθρον Kleodemos (1) ἐν: RE XI 1 (1921) 675. W. v. Christ-W. Schmid-O. Stählin, ἔ.ἀ., II 1 (1906⁶) 591.

λολάτρη τῶν χρόνων τοῦ 'Αρταπάνου καὶ κατ' ἀκολουθίαν 'Ιουδαῖος εἶναι οὗτος μεστὸς συναισθημάτων ἐθνικῆς ἀφροσιώσεως καὶ φιλοδοξίας. Διὰ τῆς μυθιστορηματικῆς αὐτοῦ συνθέσεως πειρᾶται ὁ 'Ιουδαῖος οὗτος λόγιος, ὅπως δημιουργήσῃ παρὰ τοῖς εἰδωλολάτραις καὶ τοῖς ἐθνικοῖς ὑψηλὴν καὶ εὐλαβῇ γνώμην περὶ τῆς σοβαρᾶς σημασίας τῶν ἔργων ἐπιφανῶν 'Ιουδαίων προγόνων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν ἔναντι τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει. Οὐδὲν περιέχεται ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ 'Αρταπάνου, ὅπερ καθ' οἶον, δῆποτέ τινα τρόπον θὰ ἡδύνατο, ὅπως κωλύσῃ τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ καὶ τὸν ζῆλον πρὸς ἔξαρσιν τοῦ μεγαλείου τῆς ἰουδαϊκῆς ἱστορίας ἢ ἀμυνώσῃ τὴν αἴγλην λογοτεχνικῶν εἰκόνων ὑπερόχου δράσεως τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἃς οὗτος συχνάκις ἐπάγεται μετὰ παντοειδῶν ὑπερβολῶν ποιητικοῦ καὶ μυθιστορηματικοῦ χαρακτῆρος. Μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν καὶ ἐκδοχὴν, ὅτι 'Ιουδαῖος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου, ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός, ὅτι πᾶν, ὅ,τι ἐξ αὐτοῦ διεσώθη μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τύπον συντόμων ἀποσπασμάτων, μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν παρὰ τῷ συγγραφεῖ συναισθημάτων ἀκράτου εὐνοίας ἔναντι τοῦ λαοῦ τῶν 'Ιουδαίων καὶ ζήλου ἐνθέου πρὸς ὕψωσιν τῶν βιβλικῶν προσωποποιήσεων διὰ παντὸς τρόπου εἰς σφαίρας λαμπροτάτου φωτὸς εὐκλεοῦς δράσεως καὶ σεπτοῦ μεγαλείου.

Μετὰ τὴν ἐν τῇ «'Επετηρίδι τῆς 'Εταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν» δημοσίευσιν τοῦ γλωσσικοῦ, φιλολογικοῦ καὶ θρησκευτολογικοῦ ὑπομνήματός μου εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ 'Αρταπάνου οὐχὶ ἀνωφελὲς θεωρῶ, ὅπως ἀσχοληθῶ ἐνταῦθα λεπτομερέστερόν πως καὶ συστηματικώτερον περὶ τὴν διασάφειν τοῦ προβλήματος τῆς γνησιότητος τῆς συγγραφῆς τοῦ 'Αρταπάνου, περὶ τὴν ἔρυναν καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν πηγῶν καὶ τῶν γλωσσικῶν ἰδιορρυθμιῶν τοῦ 'Ιουδαίου τούτου λογίου καὶ τέλος περὶ τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν στοιχείων μαρτυρούντων ἴσως ἐπιδρασίν τινα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικὴν γραμματείαν.

I.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΑΡΤΑΠΑΝΟΥ

'Εν τοῖς ἀνωτέρω κατεδείχθη δι' ὀλίγων, ὅτι ὁ 'Αρτάπανος 'Ιουδαῖός τις λόγιος ἦτο τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος ζῶν ἐν Αἰγύπτῳ. Σημεῖα τινα τῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐξαίρονται περιοχαὶ τῆς θρησκείας ἐθνικῶν τε καὶ εἰδωλολατρῶν, μάλιστα δὲ ἡ ὑπόθεσις τοῦτο μὲν τῆς ὑπὸ τῶν 'Ιουδαίων ἀνεγέρσεως ἐν Αἰγύπτῳ εἰδωλολατρικῶν ναῶν, τοῦτο δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ Μωυσεῶς δῆθεν εἰσαγωγῆς εἰς τὴν χώραν ταύτην τῆς λατρείας τῶν ζώων, ὧθησαν λογίους τινὰς εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς γνώμης, ὅτι εἰδωλολάτρης τις

Ἑλλην ἢ Αἰγύπτιος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῶν ἀποσπασμάτων τούτων. Ἐν τῷ « Ὑπομνήματι » δι' ἱκανῶν ἐπιχειρημάτων κατεδείχθη, ὅτι ἄστοχος εἶναι ἡ γνώμη αὕτη, δεόντως δὲ ἡρμηνεύθη ὁ λόγος τῆς ἀκινδύνου ἐκ μέρους Ἰουδαίου τινὸς λογίου παραστάσεως τοῦ Μωυσέως μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὡς ἰδρυτοῦ ἔτι ἐν Αἰγύπτῳ θρησκευτικῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων εἰδωλολατρικοῦ χαρακτήρος. Παρὰ ταῦτα ρητέον νῦν ἐν συναφείᾳ πρὸς ταῦτα, ὅτι ἄξιος ἰδιαίτερας προσοχῆς εἶναι ὁ τρόπος ἐκεῖνος, ὅν ὁ Freudenthal κυρίως ἡρμήνευσε τὰ σημεῖα ταῦτα τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀρταπάνου¹, ἐν οἷς δεσπόζει λογοτεχνικὴ τις πνοὴ παραδόξου εἰδωλολατρικῆς χροιᾶς καὶ ὕψους. Ὁ Freudenthal δέχεται, ὅτι ὁ συντάκτης τῆς « Περὶ Ἰουδαίων » συγγραφῆς τοῦ Ἀρταπάνου ἦτο ἀναντιρρήτως Ἰουδαῖος², παρὰ ταῦτα ὅμως ἔγραψεν οὗτος ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἔργῳ αὐτοῦ οὐχὶ ὡς τοιοῦτος, ἀλλ' ὡς τις Αἰγύπτιος πολλῶ μᾶλλον ἱερεὺς μετ' εἰδωλολατρικῶν λογισμῶν καὶ συναισθημάτων, ἐπειδὴ, καθὰ καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῆς τοῦ Ψευδο-Ἀριστέου, ἐπεδίωκεν οὗτος διὰ τούτου, ὅπως περιβάλλῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ διὰ τῶν ἀναμφισβητήτων μαρτυριῶν ξένων προσώπων κατεχόντων ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν ἀξίωμα τι ὑψηλὸν καὶ σεπτόν. Μάλιστα εὐτόλμως ὁ Freudenthal συνάγει ἐν τέλει τὸ συμπέρασμα, ὅτι συγγραφεὺς τῆς τῷ Ἀρταπάνῳ ψευδῶς ἀποδοθείσης συγγραφῆς: « Περὶ Ἰουδαίων » οὐχὶ ἄλλος τις εἶναι ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ συγγραφεὺς τῆς « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῆς τοῦ Ψευδο-Ἀριστέου³. Τὴν θεωρίαν ταύτην, εἰ καὶ οὐχὶ ὑπὸ πάντων τῶν περὶ τὰ φιλολογικὰ καὶ θρησκευτικὰ ταῦτα ζητήματα ἀσχοληθέντων λογίων ἐγένετο δεκτὴ, ἀναπτύσσω κατωτέρω ἐκτενῶς χάριν ἐκείνων κυρίως ἐκ τῶν ἀναγνωστῶν μου, οἷς ἴσως οὐχὶ προσιτὴ εἶναι ἡ οἰκεία βιβλιογραφία.

Αἱ πλανῶν καὶ παρανοήσεων μεστὰι οὔσαι ἐκθέσεις Ἑλλήνων συγγραφέων περὶ τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου οὐδαμῶς εἶναι μῦθοι, δι' ὧν πανοῦργοι ἱερεῖς ἐφενάκιζον διήθεν τοὺς περιέργους καὶ εὐπίστους ξένους. Τῶν ἐκθέσεων τούτων ὑπόκεινται πολλῶ μᾶλλον γινώμει καὶ δόξαι, αἵτινες ἐθεμε-

1. J. Freudenthal, ἔ.ἀ., II (1875) 136 κέξ. — 148 κέξ. — 162 κέξ.

2. Ἀποτελεῖ πιθανώτατα στοιχεῖον ἐχθρόφρονος « σωβινισμού » ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου πρὸς ὀνομασίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ γινομένη σταθερῶς χρῆσις, καθὰ τοῦτο καὶ παρ' Εὐπολέμῳ συμβαίνει, τῆς λέξεως: « Ἰουδαῖοι », οὐδέποτε δὲ τῆς λέξεως: « Ἑβραῖοι » ἢ: « Ἰσραηλίται », ὧν κυρίως τε καὶ ἀποκλειστικῶς ἐποιοῦντο χρῆσιν πρὸς φυλετικὸν προσδιορισμὸν ἑαυτῶν οἱ Σαμαρεῖται. Εὐπολέμος τε καὶ Ἀρτάπανος ἐπεθύμουν, ὅπως παραστήσωσι τοὺς προγόνους αὐτῶν ὡς γνησίους καὶ ἁμίγεις « Ἰουδαίους ». Πρβλ. J. Freudenthal, αὐτ., I (1875) 101. Fr. Susemihl, ἔ.ἀ., II (1092) 656, σημ. 103.

3. Ἐνεκα τούτου πανταχοῦ τοῦ ἔργου αὐτοῦ περιβάλλει ὁ Freudenthal τὸ ἔργον τοῦ Ἀρταπάνου διὰ τοῦ χαρακτήρος τοῦ « ψευδεπιγράφου » (Trugschrift).

λιούντο ὡς πρὸς τὸν πυρῆνα τοῦλάχιστον αὐτῶν ἐπὶ γνησίων διασαφήσεων ἀνδρῶν εἰδημόνων, ὅμως μετεποιοῦντο ἐν τῷ στόματι ἡμιμαθῶν ιδιωτῶν εἰς λογοτεχνικὰς εἰκόνας ἀποτελούσας ἄτακτον συνδυασμὸν καὶ πλοκὴν ἱστορίας, θρύλου καὶ ποιήσεως, ὡς τοῦτο παρ' Ἡροδότῃ κυρίως, Διοδώρῳ καὶ Πλουτάρχῳ ἐκτενῶς τε καὶ εὐκρινῶς βεβαιοῦται. Μεταξὺ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων ἀνελάμβανον αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις τῆς χώρας ταύτης ἑλληνικὴν χροιάν· οἱ μετὰ τῶν Ἑλλήνων συναναστρεφόμενοι Αἰγύπτιοι, ξεναγοὶ κυρίως, οἵτινες προήρχοντο ἐκ τῶν κατωτέρων στρωμάτων τῆς τάξεως τῶν ἱερέων, ἐπειρῶντο, ὅπως δημιουργῶσιν ἐκάστοτε σημεῖα ἐπαφῆς μεταξὺ αἰγυπτιακῆς καὶ ἑλληνικῆς θρησκείας, ἅτινα ἐν τῇ πραγματικότητι οὐδέποτε ὑπῆρξαν. Ὡς περ λοιπὸν γεγονότα τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας περιεβάλλοντό ποτε ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, οὕτω νῦν γεγονότα τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας περιεβάλλοντο ὁμοίως αἰγυπτιακὸν χαρακτῆρα. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους ἡ ἐν Αἰγύπτῳ δύναμις καὶ ροπὴ τῶν Ἰουδαίων ἀνέλαβεν ἐκπληκτικὰς διαστάσεις, ἐπεδίωκον ἔθνη· κοί τε καὶ Ἰουδαῖοι μετ' ἰδιαίτερου ζήλου τὴν δημιουργίαν σημεῖων συναντήσεως καὶ στενῆς σχέσεως τῆς ἱστορίας τῶν Ἰουδαίων μετὰ τῆς ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων, ἐν τῷ ἔργῳ ὅμως τούτῳ οὐδαμῶς οὗτοι ἀπέρριπτον οὔτε τὰς ἀνεπισήμους λαϊκὰς παραδόσεις οὔτε τὰς αὐθαιρέτους μυθοποιίας ἀξιοκαταφρονήτου τινὸς καὶ ἀναξιοπίστου κακίας. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τούτου τοῦ Μανέθωνος¹ ἐκτίθεται οὗτος τὰ διάφορα γεγονότα ἀντλῶν οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν παρ' Αἰγυπτίοις ὑφισταμένων ἐπισήμων γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς ἔτι τῶν ἀδεσπότην καὶ ἀπιθάνων μύθων ἢ τῶν ὑπὸ τὸ κράτος σαναισθημάτων ἀπεχθείας καὶ μίσους συντιθεμένων ἐκάστοτε καὶ εὐρέως διαδιδόμενων λόγων. Αἱ ἐκθέσεις τοῦ Μανέθωνος ἀπετέλουν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἱστορικοῖς, οἵτινες ἐκτενῶς συνέιχοντο ὑπὸ τῶν συναισθημάτων τούτων τῆς ἀπεχθείας καὶ ἀποστροφῆς ἔναντι τῶν Ἰουδαίων, ὡς τοιοῦτοι ὁ Χαρήμων φέρ' εἰπεῖν², ὁ Λυσίμαχος³ καὶ ἄλλοι ἦσαν, εὐπρόσδεκτον ὑλικὸν πρὸς εὐτεχνον συγκρότησιν ἀλλοκότων καὶ μεστῶν πάθους καὶ διαστροφῆς ἐκθέσεων. Οὐδεμίαν σελίδα εὗρισκομεν σήμερον ἐν τοῖς ἔργοις ἑθνικῶν συγγραφέων περιέχουσιν οἰαδήποτε στοιχεῖα ἀρχαίων αἰγυπτιακῶν παραδόσεων διειλημμένα ὑπὸ χροιάς εὐνοίας τινὸς ἔναντι τῶν Ἰουδαίων. Τοιοῦτόν τι θὰ ἀπετέλει ὄντως περιέργον φαινόμενον καὶ ἀδόκητον, διότι

1. Παρ' Ἰωσ. περὶ τῆς ἀρχαίότη. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) I 16 (= § 105 = V [1889] 18, 21 κέξ. Niese) = FHG II (1848) 573b κέξ. : Man. Seb. fr. 50 = F Gr. Hist. III C 1 (1958) 91 : 600. Man. F 9· I 26 (= § 227 κέξ. = αὐτ., p. 40, 6 κέξ.) = αὐτ., p. 578b κέξ. : fr. 52 = αὐτ., σ. 91 κέξ. : F 10· I 31 (= § 287 = αὐτ., p. 48, 21 κέξ.).

2. Πρβλ. αὐτ. I 32 κέξ. (= § 288 κέξ. = αὐτ., p. 49 κέξ.).

3. Πρβλ. αὐτ. I 34 κέξ. (= § 304 κέξ. = αὐτ., p. 50 κέξ.).

ἅπαντες οἱ Αἰγύπτιοι δυσμενῶς διέκειντο ἔναντι τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ¹. Πᾶν, ὅ,τι Ἐκαταῖος ὁ Ἀβδηρίτης² καὶ ὁ τούτῳ ἀκολουθῶν Στράβων³ περὶ τῶν Ἰουδαίων μετ' εὐνοίας τινὸς ἔναντι αὐτῶν λέγουσι, θεωρητέον ὥς τινα πράνουν μόνον τῶν ἐν περιοχαῖς δυσμενεῖας καὶ ἐχθρότητος ἀναπτυχθέντων πικρῶν λόγων κακίας καὶ πάθους καὶ ὥς τινα ἔφεσιν ἀπλῶς ἐξισώσεως καὶ διαλλαγῆς τούτων μετ' ἐκθέσεων ἰουδαϊκῆς προελεύσεως. Συνηθέστερον ἀπαντῶσιν ἡμῖν ἐν ἰουδαϊκοῖς κυρίως κύκλοις παραδόσεις αἰγυπτιακῆς χροιάς ἐν συνδυασμῷ μετὰ τινος φιλόφρονος καὶ εὐνοϊκῆς ἔναντι τῶν Ἰουδαίων διαθέσεως. Πάντως ἐκ τῶν γεγονότων ἐκείνων, ἅτινα ὑφίστανται ἐν ἑλληνιστικαῖς ἢ ἑβραϊστὶ συγκεκριθεμέναις ἀναγραφαῖς ὥς τις ἐπέκτασις καὶ διεύρυνσις τῶν εἰς τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ Αἰγυπτίων ἀναφερομένων βιβλικῶν διηγήσεων, μόνον ἐλάχιστον μέρος προσέρχεται ἐκ πηγῶν γνησίως αἰγυπτιακῶν. Ἐκ πάντων πάλιν τῶν ὁμοιογενῶν ἐκείνων γεγονότων, ἅτινα ὑφίστανται ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ἐβδομήκοντα, οὐδὲν προσέρχεται ἐκ τῶν συγγραφῶν ἢ τῶν παραδόσεων καὶ μύθων τῶν Αἰγυπτίων· πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσιν διασάφησιν μόνον τῶν λόγων τῆς Βίβλου, ὥς αὕτη διεμορφοῦτο ὑπὸ τῶν περὶ τὰς συνθήκας τοῦ αἰγυπτιακοῦ βίου κυκλοφορουμένων φημῶν καὶ ἀγγελιῶν, αἵτινες ἐξ ἀναριθμήτων πηγῶν εἰσέρρεον εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ βιούντων Ἰουδαίων. Οὐχὶ ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ περιοχῇ πασῶν τῶν ποικιλοτρόπως διακοσμουμένων ποιητικῶν ἐκείνων καὶ μυθωδῶν διηγήσεων, αἵτινες ἀφθόνως ἀπαντῶσιν ἡμῖν ἐν μεταγενεστέραις συγγραφαῖς⁴. Μόνον παρ' Ἰωσήφ⁵ ἀπαντῶσιν ἡμῖν ἐκθέσεις ἱστορικοῦ καὶ φιλολογικοῦ χαρακτῆρος, αἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὐδαμῶς προῆλθον οὔτε ἐξ ἔργων Αἰγυπτίων εὐμενῶς ἔναντι τῶν Ἰουδαίων διακειμένων οὔτε ἐκ τῆς περιοχῆς λογοτεχνικῶν εἰκόνων ἀποτελουσῶν προϋόντα ποιητικῆς πτήσεως τῆς μυθομανοῦς καὶ μυθοπλόκου φαντασίας τῶν Ἰουδαίων. Παρὰ ταῦτα λόγῳ ἑλλείψεως οἰκείων φιλολογικῶν τεκμηρίων οὐδὲν δυνάμεθα, ὅπως μετὰ βεβαιότητός τινος εἰπωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν πηγὴν καὶ προέλευσιν τῶν ἐκθέσεων τούτων. Ἐπὶ

1. Πρβλ. Φίλ. εἰς Φλάκκ. 5 (= § 29 κέξ. = VI [1915] 125 κέξ. Cohn-Reiter) καὶ ἀλλαχοῦ Ἰωσ. περὶ τῆς ἀρχαιότη. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. εἰς Ἀπ.) I 13 (= § 70 = V [1889] 12, 31 κέξ. Niese)· I 25 (= § 223 κέξ. = αὐτ., p. 39 κέξ.).

2. Παρὰ Διοδ. XL 3, 1 κέξ. (= V [1868] 179 κέξ. Dindorfius) = Φωτ. βιβλ. 244. Διοδ. (= II [1825] 380a κέξ. Bekkerus) = FHG II (1848) 391b κέξ.: Hecat. Abd. fr. 13 = F Gr. Hist. III A (1954) 13 κέξ.: 264. Hecat. v. Abd. F 6.

3. Στράβ. XVI 35 (= p. 1104 A. = p. 760 κέξ. C. = III [1852] 303, 10 κέξ. Kramer).

4. Σχετικῶς πρβλ. κυρίως τοὺς βίους περὶ τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰωσήφ καὶ τοῦ Μωυσέως, οὓς συνέγραψεν ὁ πολυμαθὴς Ἰουδαῖος Φίλων.

5. Ἰωσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 9 κέξ. (= § 160 κέξ. = I [1887] 115 κέξ. Niese).

τοσοῦτον μᾶλλον τούτου ἔνεκα ἀξιωμανημόνευτον εἶναι τὸ σπουδαῖον ἐκεῖνο χωρίον τῆς « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῆς τοῦ Ψευδο - Ἀριστέου, ἐν ᾧ ὁ Ἰουδαῖος συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀνακοινοῦται τῷ, πρὸς ὃ αὕτη ἀπευθύνεται, προσώπῳ, ὅτι τὴν ὑπ' αὐτοῦ πρότερον διαπεμφθεῖσαν αὐτῷ συγγραφὴν : « Περὶ τοῦ γένους τῶν Ἰουδαίων » ἔλαβε « παρὰ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον λογιωτάτων ἀρχιερέων »¹. Εἶναι ἀναμφήριστον τόδε τὸ πρᾶγμα, ὅτι δηλαδὴ ἡ συγγραφὴ αὕτη ἦτο εὐμενοῦς ἔναντι τῶν Ἰουδαίων περιεχομένου, διότι ἄλλως οὐδαμῶς θὰ ἀνεφέρετο εἰς ταύτην ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, ὅστις ὑπὲρ τὸ δέον ὑπ' ἐμμανῶν πατριωτικῶν συναισθημάτων ἐμπνεόμενος σειρὰν ὅλην τοιούτων τινῶν κιβδήλων τε καὶ νόθων συγγράφων συνεκρότησεν. Τοιαύτη τις συγγραφὴ ὅμως οὐδαμῶς ἀπετέλει προῖον τῆς γραφίδος Αἰγυπτίου τινὸς ιερέως. Οὐδὲν πιθανώτερον εἶναι τοῦδε τοῦ πράγματος, ὅτι δηλαδὴ ὁ παραποιήσας καὶ νοθεύσας τὴν συγγραφὴν ταύτην αὐτὸς οὗτος ὁ συγγραφεὺς εἶναι τῆς « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῆς, ὅστις πολλὰς ἄλλας ὁμοίας φύσεως συγγραφὰς ἐνόθευσεν, εἰς ἃς πολλαχοῦ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης παραπέμπει τὴν πληροφορίαν, ὅτι ταύτην ἔλαβε δῆθεν « παρὰ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον λογιωτάτων ἀρχιερέων », παρέχει οὗτος ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἁπλῶς, ὅπως τὸ περιεχόμενον ταύτης περιβάλλῃ δι' ὑψηλοῦ καὶ σεπτοῦ κύρους. Ἡ συγγραφὴ αὕτη κατὰ ταῦτα, ἥς ποιεῖται μνείαν ὁ Ψευδο - Ἀριστέας ἐν τῇ « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῇ αὐτοῦ, οὔτε τοῦ ἀληθοῦς συγγραφέως τὸ ὄνομα ἔφερεν οὔτε πάλιν τὸ ὄνομα τοῦ ὡς συγγραφέως τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προβαλλομένου προσώπου. Ἡ συγγραφὴ αὕτη ἐπραγματεύετο σπουδαίας καὶ ἀξιωμανημονεύτους ὑποθέσεις τῆς ἱστορίας τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ περιεβάλλετο ὑπὸ πνοῆς βαθυτάτης εὐνοίας ἔναντι τῶν Ἰουδαίων παρὰ ταῦτα διεφυλάσσετο ἐν αὐτῇ ὁ τύπος, ὥσει ὑπ' Αἰγυπτίων ιερέων συνεγράφη.

Ἐχων τις πρὸ ὀφθαλμῶν πάσας τὰς εὐλόγους ταύτας καὶ δικαίας ὑποθέσεις δύναται κατὰ Freudenthal, ὅπως συναγάγῃ τὸ πιθανώτατον συμπέρασμα, ὅτι ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Ψευδο - Ἀριστέου ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ : « Πρὸς Φιλοκράτη » μνημονευομένης συγγραφῆς : « Περὶ τοῦ γένους τῶν Ἰουδαίων » ἡ ἐξ ὁμοίας τινὸς συγγραφῆς προέρχονται τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀρταπάνου, οἷς ἀκριβέστατα ἀρμόζουσι τοῦ Ψευδο - Ἀριστέου οἱ λόγοι. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀρταπάνου ἀποτελοῦσιν ἑναργῶς τὰ ὑπολείμματα ἱστορικοῦ τινος ἔργου, ἐν ᾧ Ἰουδαῖός τις λόγιος ἐμφορούμενος ἐν ὑψηλῷ βαθμῷ ὑπὸ συναισθημάτων ἀμετρήτου καὶ παραφόρου φιλοπατρίας ἀνεκοῖνου εἰκόνας καὶ γεγονότα τῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὡς ταῦτα ἤκουσε δῆθεν παρ' Αἰγυπτίων ιερέων. Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα πραγματεύονται τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἐφ' ὅσῃν ἔκτασιν αὕτη ἐν αἰγυπτιακῷ κυρίως ἐδάφει διαδραματίζε-

1. Ἀριστ. Φιλοκρ. 6 (= p. 2, 18 κέξ. Wendland [1900]).

ται, διότι μόνον ἡ ἱστορία αὕτη καὶ τὰ μετ' αὐτῆς ἀμέσως τε καὶ κατ' εὐθὺ συναπτόμενα γεγονότα θὰ ἦτο δυνατόν, ὅπως ἀναπτύξωσι καὶ περιγράψωσι Αἰγύπτιοι ἱερεῖς. Πανταχοῦ τῶν ἀποσπασμάτων τούτων μετ' ἰδιαίτερου ζήλου γίνεται μνεῖα τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ὑφισταμένων θρησκευτικῶν σχέσεων καὶ συνθηκῶν, τῆς ἰδρύσεως ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ναῶν, τῆς εἰσαγωγῆς εἰς ταύτην ἰδιορρυθμῶν λειτουργικῶν ἐθίμων καὶ τύπων λατρείας θεῶν καὶ ἐκτενῶς ἐξαίρεται ἡ δραστηριότης καὶ τὰ διαφέροντα τῆς τάξεως τῶν ἱερέων, διότι ἐκ στόματος τούτων κυρίως ἀκούμενα ἀνελάμβανον πάντα ταῦτα κῆρος καὶ σοβαρότητα σεπτῆς καὶ ἀπαραβιάστου ἀξιοπιστίας. Σπουδαῖαι μηχανικαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ παντοειδῆ συστήματα καὶ καθεστῶτα νομικοῦ χαρακτῆρος, θρησκευτικὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, εὐτακτος διάθεσις καὶ προσδιορισμὸς κοινωνικῶν σχέσεων τῶν Αἰγυπτίων καὶ παράδοξα ἔτι φυσικὰ γεγονότα, ὡς ἡ ἀνάβασις τοῦ Νείλου καὶ κατάκλυσις ἐκάστοτε τῆς χώρας ὑπὸ τῶν ὑδάτων αὐτοῦ ἀναφέρονται ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ 'Αρταπάνου ὡς πανάρχαια γεγονότα τῆς ἰουδαϊκῆς ἱστορίας συντελεσθέντα δῆθεν ὑπὸ ἐπιφανῶν προσωποτήρων τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Διὰ τῆς τυφομανοῦς ταύτης καὶ ἀναιδοῦς ἐπαγωγῆς παραδόξων καὶ ἀσυστάτων εἰκόνων ἐπεθύμει πιθανώτατα ὁ 'Αρτάπανος, ὅπως περιβάλῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἔκθεσιν δι' αἰγυπτιακῆς τιнос χροιάς, ἵνα οὕτω προσηκόντως θεραπεύσῃ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ματαιοδοξίαν. Οὕτω θεωρουμένων τῶν πραγμάτων ἐνταῦθα εὐσύμβλητα καθίστανται τὰ ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ 'Αρταπάνου ἐκτιθέμενα παράδοξα ἐκεῖνα καὶ γριφώδη πράγματα, καθ' ἃ 'Εβραῖοι κυρίως ἵδρυσαν ναοὺς αἰγυπτιακοὺς, ὁ Μωυσῆς δ' ἐγένετο ἐν Αἰγύπτῳ ὁ ἰδρυτὴς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, εἰσηγητὴς δὲ τῆς λατρείας τῶν ζώων, ὧν πάντων ἕνεκα ἰσοθέου τιμῆς παρὰ τοῖς ἱερεῦσιν ἔτυχε καὶ «'Ερμῆς» - «Θὼθ» προσηγορεύθη. Αἰγύπτίος τις οὐδέποτε θὰ διηγείτο τοιαῦτά τινα πράγματα ὑπὸ τὸν τύπον κατορθωμάτων ἀνδρός τιнос οὐχὶ Αἰγυπτίου· 'Ιουδαῖός τις πάλιν ἐξ ὀνόματος ἑαυτοῦ ἀπροκαλύπτως τε καὶ εὐθέως ἱστορῶν τὰ πράγματα οὐδέποτε θὰ παρίστα ὡς αἴτιον τῆς αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρείας τὸν σεπτὸν ἰδρυτὴν τῆς ἰδίας αὐτοῦ θρησκείας. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἐυλόγως τε καὶ ἀβιάστως συνάγεται τὸ πόρισμα, ὅτι 'Ιουδαῖός τις λόγιος, ὅστις ἐπῆγετο ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ Αἰγυπτίους ἱερεῖς, εὐχερῶς θὰ ἠδύνατο, ὅπως εἰσαγάγῃ τούτους λέγοντας πράγματα, ἅπερ αὐτὸς οὕτως ἐπισήμως ὡς ἀναληθῇ ὁμολογουμένως καὶ ἀπορριπτέα ἔκρινεν, παρὰ ταῦτα ὅμως ἀσμένως διὰ στόματος ξένων προσώπων ἀνεκοίνου πρὸς ἐναργῇ δῆλωσιν καὶ βεβαίωσιν τῆς ὑψηλῆς τιμῆς, ἧς καὶ παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς ξένοις ἀπῆλauen ὁ κραταῖος καὶ σεπτὸς νομοθέτης τῶν 'Ιουδαίων.

Τὸ ἰδιορρυθμὸν καὶ παράδοξον περιεχόμενον μακρᾶς σειρᾶς ἑλληνικῶν συγγραφῶν, αἵτινες διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν ὑπὸ ἔνδυμα ἀκριβῶς αἰγυπτιακοῦ χαρακτῆρος, ἀποτελεῖ κατὰ Freudenthal τὴν ἰσχυροτέραν δικαίωσιν τῶν ἀνωτέρω καταγραφειῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εὐφρεστάτων ὄντως ὑποθέ-

σεων αὐτοῦ. Καὶ ἂν ἔτι πρὸς στιγμὴν ὥς γνησίαν θεωρήσωμεν τὴν τῷ διδασκάλῳ Ἀβάμμωνι προσγεγραφομένην ἀπόκρισιν πρὸς τὴν Πορφυρίου πρὸς Ἀνεβὼ ἐπιστολὴν περὶ Αἰγυπτίων μυστηρίων¹, εἰ καὶ ἀντίθετον ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμην ἐξήνεγκον μέχρι τοῦδε ἐπιφανεῖς λόγιοι, μαρτυροῦσι παρὰ ταῦτα ἡλίου φαινότερον τὰ « Ἀποτελεσματικά » τοῦ Μανέθωνος² καὶ μακρὰ σειρὰ ἐρμητικῶν συγγραφῶν, ὅτι συχνάκις εἰδωολάτραι τε καὶ Χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἐπειρῶντο, ὅπως περιβάλλωσιν ἐκάστοτε τὰς δόξας καὶ διδασκαλίας αὐτῶν διὰ τῆς λαμπρᾶς καὶ σεπτῆς χροιάς παμπалаίας αἰγυπτιακῆς ἀποκαλύψεως, διὰ τῆς ἀναγωγῆς δηλονότι καὶ ὑψώσεως αὐτῶν εἰς τὴν σφαῖραν ὑπερφῶν ῥήσεων Αἰγυπτίων δῆθεν ἱερέων ἢ θεῶν³. Τὴν συνήθειαν ἐκείνην ἐπίσης λογίων τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, καθ' ἣν ἐπεδιώκετο ὑπὸ τούτων περιβλεπτός τις καὶ εὐκλεῆς διακόσμησις τῆς ἰουδαϊκῆς ἱστορίας διὰ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης εἰς Αἰγυπτίους ἱερεῖς ὥς εἰς σεπτὴν καὶ μεστὴν κύρους πηγὴν προελεύσεως, μαρτυρεῖ ἐναργῶς οὐχὶ μόνον τὸ ἀνωτέρω ἐπανειλημμένως μνημονευθὲν χωρίον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ψευδο - Ἀριστέου, οὐχὶ μόνον τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ἡ βεβαίωσις, ὅτι Αἰγυπτίων οἱ καθηγεμόνες ἱερεῖς « ἀνθρώπους Θεοῦ » προσωνόμαζον τοὺς Ἰσραηλίτας⁴, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωσήπου ἡ ῥῆσις⁵, καθ' ἣν οἱ Αἰγύπτιοι θαυμαστὸν καὶ θεῖον ἐνόμιζον τὸν Μωυσέα. Καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀπίων μετὰ τῶν παντοειδῶν ψευδῶν αὐτοῦ συγκατέμειξε διήγησιν τινα, καθ' ἣν ὁμοίαν οὔσαν τῇ περὶ Μωυσέως διηγήσει τοῦ Ἀρταπάνου ὁ νομοθέτης τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐγένετό ποτε ὁ αἷτιος ἐγκαταστάσεών τινων ἀναφερομένων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λατρείας⁶. Παρὰ ταῦτα, εἰ πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν τῆς γνησιότητος τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἀρταπάνου ἔχουσι, λέγει περαιτέρω ὁ Freudenthal, τὸν χαρακτῆρα οὐχὶ ἀδιασείστων ἀποδείξεων καὶ ἐναργῶν τεκμηρίων, ἀλλ' ὑποθέσεων ἀπλῶς ἀμφιβάλλων τε καὶ ἀσταθῶν, τότε ὑφίσταται τοὐλάχιστον χωρίον τι αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀρταπάνου, ὅπερ καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Πολυτίστωρ διέσωσεν ἡμῖν ἐν ταῖς οἰκείαις περικοπαῖς παρὰ τὴν βραχύτητα αὐτῶν, μεγαλοφώνως διαλαλοῦν τὴν ὁρθότητα τῆς ἀνωτέρω ἀναπτυχθείσης σχετικῆς θεωρίας. Καθ' Ἡρόδοτον⁷ οἱ Ἡλιουπολίται ἐθεωροῦντο τῶν Αἰγυ-

1. Παρ' Ἰαμβλ. περὶ μυστ. 1, 1 (= p. 1, 1 κξ. Parthey [1857]).

2. Μανέθ. ἀποτελσμ. Köchly (1858· 1862 ἐν: Poetae bucolici et didactici).

3. Πρβλ. C. J. Bunsen, Ägyptens Stelle in der Weltgeschichte. Geschichtliche Untersuchung in fünf Büchern. I, Hamburg 1845, σ. 36 κξ.

4. Ἀριστ. Φιλοχρ. 140 (= p. 40, 11 κξ. Wendland [1900]).

5. Ἰώσ. περὶ τῆς ἀρχαιότη. Ἰουδ. (= ἀντιqq. εἰς Ἀπ.) I 31 (= § 279 = V [1889] 47, 26 κξ. Niese).

6. Παρ' Ἰώσ. αὐτ., p. 55, 11 κξ.

7. Ἡρόδ. II 3, 1.

πτίων ἀπάντων οἱ λογιώτατοι. 'Ο Στράβων¹ λέγει, ὅτι ἐν 'Ηλίου πόλει εἶδε μεταξὺ ἄλλων καὶ οἴκους, ἐν οἷς διέτριβον οἱ ἱερεῖς· ἡ πόλις αὕτη κατὰ τὴν μαρτυρίαν πολλῶν ἐγένετο τὸ παλαιὸν ἢ κατ' ἐξοχὴν κατοικία φιλοσόφων ἀνδρῶν καὶ ἀστρονομικῶν. 'Εν δευτέρῳ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς 'Ηλιουπολίτας θέσει ποιεῖται μνηεῖαν ὁ 'Ηρόδοτος αὐτόθι τῶν ἱερέων τῆς Μέμφιδος καὶ τῶν Θηβῶν. Τοὺς 'Ηλιουπολίτας ἐπάγεται καὶ ὁ 'Αρτάπανος Γ 8 μὲν ὡς μάρτυρας τῆς ἐπὶ δέκα ἔτη διαρκείας τοῦ αἰθιοπικοῦ πολέμου, ἐν Γ 35 δὲ ὡς πηγὴν τῆς πληροφορίας ἐκείνης, καθ' ἣν μετὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχώρησιν τῶν 'Ιουδαίων ἐπικατέδραμεν ὁ βασιλεὺς μετὰ πολλῆς δυνάμεως ἅμα καὶ μετὰ τῶν καθιερωμένων ζώων, διότι δανεισθέντες οἱ 'Ιουδαῖοι τὰ ὑπάρχοντα τῶν Αἰγυπτίων διεκόμιζον ταῦτα εἰς τὴν παλαιὰν αὐτῶν πατρίδα, καὶ καθ' ἣν κατόπιν θείας τινὸς ἐντολῆς πατάξαντος τοῦ Μωυσέως διὰ τῆς ράβδου αὐτοῦ τὴν θάλασσαν διέστησαν τὰ ὕδατα αὐτῆς καὶ ἡ δύναμις διὰ ξηρᾶς ὁδοῦ ἐπορεύετο. Τοὺς Μεμφίτας ἐπάγεται πάλιν ὁ 'Αρτάπανος ἐν Γ 35 ὡς πηγὴν τῆς πληροφορίας ἐκείνης, καθ' ἣν ὁ Μωυσῆς ἐν τῇ 'Ερυθρᾷ θαλάσῃ ἔμπειρος ὢν τῆς χώρας ἀνέμεινε τὸν καιρὸν τῆς ἀμπώτιδος καὶ οὕτως ἐπεραίωσε τὸ πλῆθος διὰ ξηρᾶς.

Δύναται τις, ὅπως ἀδεῶς ἰσχυρισθῇ, ὅτι οὐδὲν τῶν ὑπερόγκων καὶ ἀκόσμων ἐκείνων μύθων, οὓς διηγεῖται ἡμῖν ὁ 'Αρτάπανος ἐν σχέσει πρὸς τὴν προέλευσιν αἰγυπτιακῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, προέρχεται πράγματι ἐκ στόματος ἢ τῆς γραφίδος Αἰγυπτίων ἱερέων. Καὶ ὁ ψευδολογώτατος ἔτι Αἰγύπτιος νεωκόρος καὶ ὁ ὑπηρετικώτατος ξεναγὸς οὐδέποτε θὰ εἶχεν ἐπινοήσει πράγματα, οἷα ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ 'Αρταπάνου ἐκτίθενται, ἅτινα δεινῶς προσβάλλουσι καὶ ὑποτιμῶσι τὴν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ ἀρετὴν τῶν Αἰγυπτίων. Πολλὰς πληροφορίας, ἃς παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ 'Αρταπάνου, ἥντιλσε προφανῶς ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν ἐκ τῆς Βίβλου, οἷον τὴν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν Αἰγύπτῳ διατριβὴν τοῦ 'Ιωσήφ καὶ πρὸς τὰ θαύματα τοῦ Μωυσέως ἔκθεσιν. Ἐμφανὲς ἔτι εἶναι καὶ χορησίς τις ἐκ μέρους τοῦ 'Αρταπάνου τῆς μεταφράσεως τῶν 'Εβδομήκοντα, ἣν ὅμως κατ' ἀκολουθίαν τῆς πιθανῆς αὐτοῦ σπουδῆς πρὸς ἐπικάλυψιν τοῦ ἀληθοῦς δνόματος αὐτοῦ μετὰ πολλῆς προσοχῆς διενεργεῖ ὁ 'Ιουδαῖος οὗτος λόγιος. Οὔτω προβάλλει ὑπὸ προσωπεῖόν τι ἢ ἀληθὲς μορφή τοῦ συγγραφέως, ἐν τούτῳ δ' ὅμως οὐδὲν ἄλλο συμβαίνει ἢ ὅ,τι καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς 'Ιουδαίοις λογίοις τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, συγγραφεῦσι παντοίων ψευδεπιγράφων γραμματολογικῶν συνθέσεων, συμβαίνει. Οὐχὶ ἐν μείζονι βαθμῷ εὐδιάνωστος ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματα τοῦ 'Αρταπάνου εἶναι ἢ ψευδεπίγραφος προέλευσις τῶν Σιβυλλείων χρησμῶν καὶ τῶν ὀρφικῶν ποιημάτων.

1. Στράβ. XVII 29 (= p. 1159 A. = p. 806 C. = III [1852] 376, 13 xέξ. Kramer).

των ἢ τῆς «Πρὸς Φιλοκράτη» ἐπιστολῆς, περὶ ὧν ὁμοῦς ἀδεῶς ἀποφαινόμεθα ὡς περὶ οὐχὶ γνησίων λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων. Νοητὸν καὶ εὐεξήγητον θὰ ἦτο, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος δι' ἐπιδεξίου ἐπαγωγῆς προσώπων οὐχὶ αἰγυπτιακῆς προελεύσεως ὠρισμένα πράγματα, ἅτινα οὐχὶ εὐχερὲς ἦτο αὐτῷ, ὅπως ἀναγράψῃ ἐξ ὀνόματος ἐθνικῶν ἱερέων, παρέστησεν ὡς προερχόμενα ἐκ στόματος Ἰουδαίων λογίων, ὡς τοῦτο λίαν συνήθως πράττει ὁ Ψευδο-Ἀριστέας, τοιαύτη τις ἐκδοχὴ ὁμοῦς οὐχὶ ἀναγκαία καὶ ἀπαραίτητος εἶναι. Ὁ Ἀρτάπανος οὐχὶ ἐν μικρῷ βαθμῷ ἔμπλεως ἦτο ἱταμῆς καὶ παραβόλου θρασύτητος καὶ προπετείας, ὥστε διηγῆσεις γνησίου βιβλικοῦ χαρακτήρος νὰ παραστήσῃ ὑπὸ χροιάν αἰγυπτιακὴν τοῦτο ἐναργῶς μαρτυρεῖ ἡ πληροφορία ἐκείνη ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, ἣν παρέσχον δῆθεν τῷ Ἀρταπάνῳ Ἡλιουπολίται, ἐνῶ αὕτη ἀποτελεῖ πιστὴν ἀντιγραφὴν τῆς οἰκείας διηγῆσεως τῆς Βίβλου.

Ἐκ πάντων τούτων προκύπτει κατὰ Freudenthal τὸ ἀναμφήριστον πόρισμα, ὅτι ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Ἀρταπάνου ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν ψευδεπίγραφόν τινα συγγραφὴν ἀπάτης καὶ δόλου. Ἐπειδὴ τοιοῦτον εἶδους συγγραφὰ ἀποτελοῦσαι ἐφευρέσεις ριποκινδύνου καὶ παραβόλου τόλμης ψεύδους καὶ προπετείας προσφέρονται συνήθως οὐχὶ ὑπὸ τὸ ἀληθὲς ὄνομα τοῦ συνθέτου αὐτῶν, συνάγεται εὐχερῶς τὸ ἀναμφήριστον πάλιν πόρισμα, ὅτι τὸ ὄνομα: «Ἀρτάπανος» τόσον ὀλίγον εἶναι τὸ ἀληθὲς ὄνομα τοῦ συγγραφέως τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων, ὅσον καὶ τὰ ὀνόματα: «Ὀρφεύς», «Ἀριστέας» «Φωκυλίδης» κ.ο.κ. εἶναι τὰ ἀληθῆ ὀνόματα τῶν ἔργων ἐκείνων, ἅτινα ἀνέκαθεν ψευδῶς ἀπεδόθησαν αὐτοῖς. Παρὰ ταῦτα δυσεξήγητος εἶναι τῷ Freudenthal ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκλογὴ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων τοῦ ὀνόματος ἀκριβῶς τούτου. Ἴσως ἐγένετο τοῦτο ἔνεκα τοῦδε τοῦ λόγου κυρίως, ὅτι δηλαδὴ οὐδεὶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα Ἰουδαῖος ἔφερε κατ' ἀρχὴν περσικὸν ὄνομα. Ἴσως ὁ ἀληθὴς συγγραφεὺς τῶν ἀποσπασμάτων ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἔργῳ αὐτοῦ: «Περὶ Ἰουδαίων» ἐπενόησε τὴν πλαστὴν εἰκόνα, καθ' ἣν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἡ ἱστορία τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξετίθετο δῆθεν ὑπ' Αἰγυπτίων ἱερέων Πέρσην τινὲ ἐγκατεστημένῳ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅστις νῦν θὰ ἠδύνατο, ὅπως παρεμβάλλῃ ἐν ταύτῃ παντοειδῆ γεγονότα προερχόμενα δῆθεν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν παραδόσεων τοῦ ἰδίου αὐτοῦ λαοῦ. Παρὰ ταῦτα οὐχὶ ἀναγκαία εἶναι ἡ ὑπόθεσις αὕτη, διότι ὀνομάτων περσικῶν οὐχὶ σπανία χρῆσις ἐγίνετο ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων. Ἱερεὺς τις τῆς Ἰσιδος ἔκαλεῖτο «Μίθρας»¹. Πολλῶν πάλιν Αἰγυπτίων ποιεῖται μνεῖαν ὁ Αἰσχύλος φερόντων περσικὰ ὀνόματα².

¹ Ὑπὸ ψευδεπίγραφόν τινα καὶ νόθον συγγραφὴν, οἷα εἶναι ἡ ἀνωτέρω

1. Παρ' Apul. metam. XI 22, 3 (Mithras).

2. Αἰσχ. Πέρσ. 36 κέξ. — 308: «Ἀρσάμης»· «Ἀριόμαδος».

ἐκτενῶς περιγραφεῖσα συγγραφή τοῦ Ἀρταπάνου, οὐδείς ποτε θὰ ἀναζητήσῃ νέα στοιχεῖα καὶ συμπεράσματα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ τῶν Αἰγυπτίων, παρὰ ταῦτα ἐμφανὲς εἶναι τόδε τὸ πρῶγμα, ὅτι δηλαδὴ πολλαὶ τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων συγχευμένων καὶ τετραραγμένων πληροφοριῶν εἰσέρρευσαν εἰς αὐτὴν προερχόμεναι κατ' ἀρχὴν ἐκ καθαρᾶς τινος καὶ γνησίας πηγῆς, ἥτις ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐσκεμμένως ἐν οὐ μικρῷ βαθμῷ ἐθολώθη καὶ ἡμαυρώθη. Τὸν πυρῆνα τοῦ παραδόξου φορτυτοῦ συμπεφυρμένων καὶ συμμεμιγμένων θρύλων καὶ παραδόσεων ἀποτελεῖ ἡ μορφή τοῦ Μουσέως κυρίως. Τοῦτον περιγράφει ὁ Ἀρτάπανος ὑπὸ τὸ ψευδὲς προσωπεῖον Αἰγυπτίου τινὸς ἱερέως, ὅστις μετ' ἐξαιρέτου γνώσεως τῶν ἀρχαίων αἰγυπτιακῶν παραδόσεων καὶ ἐκπρεποῦς ἑλληνιστικῆς μορφώσεως ἀντλεῖ ἐκ τῆς Βίβλου τόσα πράγματα μόνον, ὅσα φαίνονται αὐτῷ μετρίως ἔχοντα ἔναντι τῆς θέσεως καὶ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ τῶν διαφερόντων τῶν Ἰουδαίων. Τίς ὅμως εἶναι ὁ ἀληθὴς συγγραφεὺς τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀρταπάνου ;

Τὴν κλεῖδα πρὸς ἐπιτυχῇ ἐρμηνείαν τοῦ ἀληθοῦς καὶ γνησίου χαρακτήρος τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἀρταπάνου παρέχει ἡμῖν κατὰ Freudenthal τὸ ἀνωτέρω ἤδη μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Ψευδο-Ἀριστέου, καθ' ὃ ἔλαβεν οὗτος εἰς χεῖρας ἔργον τι ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰουδαίων καὶ συγγραφὴν δῆθεν ὑπὸ Αἰγυπτίων ἱερέων, ὅπερ ὅμως τῇ ἀληθείᾳ ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἐνοθεύθη. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀρταπάνου. Τὰ ἔργα ταῦτα, ἀμφότερα συνεχόμενα ὑπὸ τῆς αὐτῆς τάσεως καὶ σπουδῆς, ἀμφότερα τοῦ αὐτοῦ ἐκτάκτως περιέργου καὶ παραδόξου περιεχομένου, ἀμφότερα τοῖς αὐτοῖς προσώποις ὡς συγγραφεῦσιν ἀποδιδόμενα, ἀμφότερα ὅμως ὑπ' ἀνδρῶν συγγραφέντα τῆς αὐτῆς προελεύσεως, τῆς αὐτῆς γλώσσης καὶ τῶν αὐτῶν διαθέσεων καὶ λογισμῶν, ἀποτελοῦσιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἔργον. Τοῦτο ὀφείλει, ὅπως παραδεχθῇ, πᾶς ἀμερόληπτος καὶ ἀπροκατάληπτος κριτής. Παρὰ ταῦτα ἔναντίον τῶν μέχρι τοῦδε συναχθέντων εὐκρινῶν καὶ σαφῶν πορισμάτων, θὰ ἡδύνατό τις ἴσως, ὅπως δεχόμενος ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ὑπαρξίν ἀπλῶν συμπτώσεων θεωρήσῃ τὰ ἔργα ταῦτα ὡς διάφορα ἀλλήλων ἔχοντα ἐκάτερον διάφορον συγγραφέα, ἐπειδὴ ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ ὕψις τοῦ ἐνὸς τῶν ἔργων τούτων συνάγεται ἐξ ἐνὸς μόνον χωρίου, ὅπερ καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον εἶναι βεβαίως σαφές, ὅμως διαφόρως ἐκάστοτε ὑπὸ διαφόρων λογίων ἀνελύθη καὶ ἡρμηνεύθη. Νῦν ὅμως παρατηρητέον σχετικῶς, ὅτι θὰ ἀπετέλει πλεον τι ἢ ἀπλὴν μόνον σύμπτωσιν τόδε τὸ πρῶγμα, εἰ δηλαδὴ οἱ διάφοροι οὗτοι συγγραφεῖς παρείχον ἡμῖν σημεῖα ἐκτενοῦς πρὸς ἀλλήλους συμφωνίας ἐν τῇ περιοχῇ συγκρίσεως πρὸς τὴν ψευδεπίγραφον συγγραφὴν τοῦ Ἀρταπάνου οὐχὶ ἀπλῶς τοῦ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Ψευδο-Ἀριστέου μνημονευομένου καὶ ἀπολεσθέντος ἴσως ἔργου ἐκείνου τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων, ὅπερ εἶναι δῆθεν διάφορον τῆς συγγραφῆς ταύτης, ἀλλὰ τῆς

ἐπιστολῆς ταύτης ἀκριβῶς, ἥτις ἀκεραία σήμερον κεῖται ἐνώπιον ἡμῶν. Οὐδεμία ἰδιορρυθμία ὑφίσταται ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Ἀρταπάνου φιλολογικοῦ ἢ θρησκευολογικοῦ χαρακτηῆρος, ἥτις οὐχὶ ἐπαρκῶς θὰ ἤρμοξε τῇ συγγραφικῇ τέχνῃ καὶ τῷ ὕφει τοῦ Ψευδο-Ἀριστέου. Καθὰ ὁ Ψευδο-Ἀριστέας παρέχων ἑαυτὸν ὑπὸ ἐθνικὸν καὶ εἰδωλολατρικὸν προσωπεῖον, ὡς ὁμολογητὴν δηλαδὴ τοῦ Διὸς¹, διὰ παντοίων λόγων ἐπιδιώκει τὴν ὑψωσιν καὶ μεγαλειώδη διακόσμησιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ νόμου τῶν Ἰσραηλιτῶν, οὕτω καὶ ὁ Ψευδο-Ἀρτάπανος παρέχων ἑαυτὸν ὡς πιστὸν ὁπαδὸν τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας παντοιοτρόπως ἐξαίρει τὸ ἡθικὸν ὕψος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπιφανῶν προσωπικοτήτων τοῦ λαοῦ τούτου. Μία μόνον διαφορὰ ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ Ψευδο-Ἀριστέου καὶ τοῦ Ψευδο-Ἀρταπάνου, ὅτι δηλαδὴ οὗτος μὲν Αἰγυπτίους ἱερεῖς, ἐκεῖνος δὲ αὐλικούς ὑπαλλήλους καὶ σοφούς, ἐπάγειται. Ἀμφότεροι οἱ λόγιοι οὗτοι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διηγοῦνται τὰ διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα². Ἀμφότεροι ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν συναισθημάτων ὑπερμέτρου πατριωτισμοῦ θολοῦσι καὶ συγχέουσι τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν διὰ τῆς ἀναμείξεως μετ' ἀναμφισβητήτων γεγονότων εἰκόνων ἀποτελουσῶν προϊόντα μυθομανοῦς καὶ μυθοποιῶν ποιητικῆς φαντασίας. Ἀμφότεροι μετ' ἰδιαίτερας προθυμίας καὶ χαρᾶς καταπολεμοῦσι τὰς δόξας Ἑλλήνων λογίων ἐχθρικῶς διακειμένων ἐναντι τῶν Ἰουδαίων. Ὁ σοφὸς νομοθέτης τῶν Αἰγυπτίων, λέγει ὁ Ψευδο-Ἀριστέας³, σοφὸς ὢν καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεσκευασμένος εἰς ἐπίγνωσιν τῶν ἀπάντων περιέφραζε τοὺς Ἰουδαίους δι' ἀδιακόπων χαράκων καὶ σιδηρῶν τειχῶν, ἵνα οὕτως οὗτοι μετὰ μηδενὸς τῶν ἄλλων λαῶν ἐπικοινωνῶσιν ἐν οἰαδῇ ποτέ τι ἐν ὑποθέσει ἀγνοί παραμένοντες τό τε σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, ἀπληλαγμένοι ματαίων δοξῶν, τὸν ἕνα καὶ μόνον δυνατόν Θεὸν σεβόμενοι καὶ οὐχὶ ὅλην τὴν κτίσιν. Μετὰ σπουδῆς ὁμοίας τῇ τοῦ Ἰωσήπου πειρᾶται ὁ Ψευδο-Ἀριστέας, ὅπως ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ποιητῶν ἢ τοῦ πλήθους τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν ἐποιήσατό ποτε μνεῖαν τῶν Ἰουδαίων ἢ ἐβραϊστὶ συντεθειμένων βιβλίων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς διαλαμβανομένων κατορθωμάτων μεγάλων Ἰουδαίων ἀνδρῶν⁴. Ὡσεὶ ἤθελεν, ὅπως ἀφαιρέσῃ καὶ διαλύσῃ πᾶν σημεῖον διαστάσεως καὶ διαφορᾶς μεταξὺ Αἰγυπτίων καὶ Ἰουδαίων, λέγει ὁ Ψευδο-Ἀριστέας⁵, ὅτι Αἰγυπτίων οἱ καθηγεμόνες ἱερεῖς «ἀνθρώπους Θεοῦ» προσωνόμαζον τοὺς Ἰουδαίους. Τοιοῦτόν τι μόνον ὁ

1. Ἀριστ. Φιλοκρ. 16 (= p. 6, 5 κξξ. Wendland [1900]).

2. Πρβλ. H. Hody, *Contra historiam Aristaeae de LXX Interpretibus dissertatio etc.* Oxonii 1685, p. 28 κξξ. (cap. II)· 76 κξξ. (cap. VII)· 125 κξξ. (cap. VIII κξξ.).

3. Ἀριστ. Φιλοκρ. 139 (= p. 40, 3 κξξ. Wendland [1900]).

4. Αὐτ., 31 (= αὐτ., p. 11, 14 κξξ.)· 312 (= αὐτ., p. 82, 9 κξξ.).

5. Αὐτ., 140 (= αὐτ., p. 40, 11 κξξ.).

Ψευδο - 'Αρτάπανος πάλιν θὰ ἡδύνατο, ὅπως ἐπινοήσῃ. 'Αναντιρρήτως καὶ ὁ 'Ιώσηπος λέγει περὶ τῶν Αἰγυπτίων¹, ὅτι οὗτοι θαυμαστὸν καὶ θεῖον ἐνόμιζον τὸν Μωυσέα, παρὰ ταῦτα ὅμως σημειωτέον σχετικῶς, ὅτι οὗτος λέγει τοῦτο, ἐπειδὴ ὡς πηγῆς αὐτοῦ ἐποιήσατο ἐπὶ τοῦ προκειμένου χοῦσιν τῆς συγγραφῆς τοῦ 'Αρταπάνου. Καθὰ ὁ Ψευδο - 'Αρτάπανος, οὕτω καὶ ὁ Ψευδο - 'Αριστέας ἀντιλαμβάνεται τῶν διαφορῶν θρησκευτολογικῶν πραγμάτων ὑπὸ φιλοσοφικὸν καὶ εὐημεριστικὸν πνεῦμα. Καθὰ ὁ Ψευδο - 'Αρτάπανος ἐν ἀναφορᾷ πρὸς θεότητα τῆς Αἰγύπτου, οὕτω καὶ ὁ Ψευδο - 'Αριστέας ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς 'Ελλάδος δέχεται², ὅτι τούτους προσκυνοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ποιήσαντες εἰκόνας αὐτῶν ἐκ λίθων καὶ ξύλων, ἐπειδὴ ἐξευρόν τι αὐτοῖς χρήσιμον πρὸς τὸ ζῆν. 'Εντελῶς κατὰ τὸν ψευδο - ἀρταπάνειον ἐκείνον τρόπον μεῖξεως τῶν διαφορῶν παραδόσεων λέγει καὶ ὁ Ψευδο - 'Αριστέας³ περὶ τῶν 'Ιουδαίων, ὅτι οὗτοι σέβονται τὸν πάντων ἐσώτην καὶ κτίστην Θεόν, ὃν καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι σέβονται, προσονομάζουσι δ' οἱ 'Ελληνες « Ζῆνα » καὶ « Δία ». 'Εξαιρουμένης τῆς πολεμικῆς συγγραφῆς τοῦ Φίλωνος : « Εἰς Φλάκκον » οὐδὲν ἄλλο ἔργον ὑφίσταται ἐκ τῶν πολυαριθμῶν ἔργων 'Ιουδαίων λογίων τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὅπερ τόσον ἐκτενῶς καὶ βαθέως συνελημμένον εἶναι ὑπὸ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν σχέσεων τοῦ αἰγυπτιακοῦ βίου, ὅσον αἱ τῷ Ψευδο - 'Αρταπάνῳ καὶ τῷ Ψευδο - 'Αριστέᾳ ἀποδοθεῖσαι συγγραφαί. Οὕτω ρητέον θαρρουντῶς, ὅτι ἀμφοτέραι αὗται ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ τῷπῳ συνέστησαν ἢ ἐν Αἰγύπτῳ. 'Ο τε Ψευδο - 'Αριστέας καὶ ὁ Ψευδο - 'Αρτάπανος κατέχουσιν ἀσυνήθη τινὰ παρ' 'Ιουδαίοις λογίοις τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων γνῶσιν τῶν αἰγυπτιακῶν ζητημάτων, παρὰ ταῦτα ὅμως ἀμφοτέροι οὗτοι καλῶς ἔμαθον καὶ τὴν ἑλληνικὴν γραμματείαν, μάλιστα δὲ τὸ τμήμα ἐκεῖνο ταύτης, ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν, τῶν οἰκείων ὅμως γνώσεων αὐτῶν οὐχὶ τὴν ἀρίστην χοῦσιν ἐποιήσαντο οὗτοι. 'Η μεταξὺ τῶν δύο ψευδεπιγράφων συγγραφῶν ὑφισταμένη συμφωνία ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τὰς μικρότερας ἐτι λεπτομερείας. Καθὰ παρὰ τῷ Ψευδο - 'Αρταπάνῳ ὁ Μωυσῆς μετὰ δέκα μυριάδων γεωργῶν χάριν τοῦ Χενεφρῆ ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Αἰθιοπίας, οὕτω καὶ παρὰ τῷ Ψευδο - 'Αριστέᾳ⁴ δέκα μυριάδες 'Ιουδαῖοι χάριν τοῦ Ψαμμητίχου ὡς σύμμαχοι αὐτοῦ ἐκστρατεύουσι κατὰ τῆς Αἰθιοπίας πάλιν. 'Αμφοτέροι οἱ λόγοι οὗτοι παρέχουσιν ἡμῖν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ψευδῇ ἱστορίαν. Καθὰ ὁ Ψευδο - 'Αρτάπανος ἐν Α 1 καὶ Β 3, οὕτω καὶ ὁ Ψευδο - 'Αριστέας⁵ σχεδὸν διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων ἐπάγεται τοὺς

1. 'Ιώσ. περὶ τῆς ἀρχαίῳτ. 'Ιουδ. (= ἀντιρρ. εἰς 'Απ.) I 31 (= § 279 = V [1889] 47, 26 κέξ. Niese).

2. 'Αριστ. Φιλοχρ. 135 (= p. 39, 5 κέξ. Wendland [1900]).

3. Αὐτ., 16 (= αὐτ., p. 6, 3 κέξ.).

4. Αὐτ., 12 κέξ. (= αὐτ., p. 4 κέξ.).

5. Αὐτ., 11 (= αὐτ., p. 4, 6) 22 (= αὐτ., p. 8, 7 κέξ.).

'Ισραηλίτας κατοικοῦντας ἐν τοῖς κατὰ Συρίαν τόποις. Τὸ ὄνομα : « 'Αρτάπανος » εἶναι περσικὸν καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς γραμματείας τῶν 'Ιουδαίων λογίων τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀπαντᾷ ἡμῖν τοῦτο. Καὶ ὁ Ψευδο- 'Αριστέας ποιεῖται χρῆσιν περσικῶν ὀνομάτων ἐπὶ οὐχὶ Περσῶν καὶ ἐπὶ κατοίκων ἔτι τῆς 'Ιερουσαλήμ, οἷον : « Δάκις » ἢ « Δάκης »¹, « 'Αρσαμος »².

'Η σύγκρισις τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ψευδο- 'Αρταπάνου πρὸς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ψευδο- 'Αριστέου καθίσταται ἡμῖν λίαν δυσχερὲς λόγῳ τῆς ἐκτενοῦς μεταποιήσεως, ἣν ὑπέστησαν τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα ὑπὸ τοῦ διασώσαντος ἡμῖν ταῦτα 'Αλεξάνδρου τοῦ Πολυῖστορος. Παρὰ ταῦτα δυνάμεθα κατὰ Freudenthal, ὅπως μετὰ πολλῆς ἀκριβείας καὶ βεβαιότητος ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐν λόγῳ συγγραφῶν θὰ ἀνέκυπτε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὸ αὐτὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα, εἰ ὁ Πολυῖστος, καθὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Ψευδο- 'Αρταπάνου, οὕτω καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ψευδο- 'Αριστέου ἐν ἀποσπάσμασι παρεῖχεν ἡμῖν. Καθὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Ψευδο- 'Αριστέου, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Ψευδο- 'Αρταπάνου ἐναργῆς ἀνακρύπτει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἡ σπουδὴ ἐκτενοῦς διακοσμήσεως τῆς ἐκθέσεως διὰ τῆς χρήσεως ποιητικῶν, σπανίων καὶ ἐντελῶς νεωστὶ διαμορφωθείσων λέξεων, ὥς : « γεωμορεῖν » (Β 2), « λιθοθεσία » (Γ 4), « ἐκλιμπάνειν » (Γ 26), τὸ « ἀπαξ λεγόμενον » : « κατεγγυᾶν » (Γ 3) ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς νυμφεύσεως τῆς θυγατρὸς μετὰ τινος. Καθὰ ὁ Ψευδο- 'Αριστέας καὶ πολλοὶ Αἰγύπτιοι ἑλληνισταί³, δημιουργεῖ καὶ ὁ Ψευδο- 'Αρτάπανος συνθέτους λέξεις πομπωδῶς ἠχοῦσας, οἷον : « ἐπισύστασις » (Β 1), « προκαθέζεσθαι » (Γ 8), « ἐπισυνίστασθαι » (Γ 13), « ἐπικατατρέχειν » (Γ 35). Καθὰ ὅμως παρὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ ὕφους ὁ Ψευδο- 'Αριστέας, οὕτω καὶ ὁ Ψευδο- 'Αρτάπανος περιπίπτει εἰς γλωσσικοὺς βαρβαρισμοὺς καὶ σολοικισμούς. 'Εντελῶς ἀνελλήνιστος εἶναι ἡ χρῆσις τῆς φράσεως : « ἀποξενοῦν τινα » (Γ 13) ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς περιαγωγῆς τινος ἔναντι ἄλλου εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀλλοτριότητος καὶ τῆς ἔχθρας· τῆς λέξεως : « κατὰβασις » (Γ 28) ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς πλημύρας καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ὑδάτων κ.ο.κ. Παρὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ταυτότητα τῶν συγγραφέων τῶν ἐν λόγῳ συγγραφῶν βεβαίοι ἀνενδότως οὐχὶ τόσον ἢ μακρὰ σειρὰ πραγματικῶν καὶ γλωσσικῶν μεταξὺ αὐτῶν συμφωνιῶν, ὅσον ἡ ὁμοιότης πολλῶ μᾶλλον τῆς ἠθικῆς ὕφης καὶ χροιάς τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Παρίστατο ἀνάγκη πολλῆς ἀναιδοῦς

1. Αὐτ., 47 (= αὐτ., p. 16, 14).

2. Αὐτ., 49 κέξ. (= αὐτ., p. 17, 3. 7).

3. Πρβλ. A. Peyron, Papyri Graeci regii Taurinensis Musei Aegyptii. Editi atque illustrati ab A.P. - I, Taurini 1826, p. 89: Delectabantur Aegyptii verbis dublicii praepositione compositis.

τόλμης ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀποδόσεως « Ἡλιουπολίταις » ἐκθέσεώς τινος συγκροτηθείσης κατὰ πιστὴν μίμησιν τῆς οἰκειάς ἐκθέσεως τῆς Βίβλου, τῆς θεωρήσεως Αἰγυπτίων ἱερέων ὡς πηγῶν πληροφοριῶν, αἵτινες ἀπετέλουν κατ' εὐθὺ γοερὰν ἀντιλογίαν ἔναντι τῶν παραδόσεων καὶ τῆς πίστεως τῶν Αἰγυπτίων. Μόνον ὁ συγγραφεὺς τῆς « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῆς μετὰ τῆς ψευδολόγου αὐτοῦ ἐτοιμότητος θὰ ἠδύνατο, ὅπως διενεργήσῃ τοιοῦτόν τι, ἐφ' ὅσον ἐκ συστήματος καὶ ἐν μεγάλῳ βαθμῷ νοθεύει τὴν ἱστορίαν. Ἐπιστολὰς μεστὰς ἀπιθάνων εἰκόνων καὶ ἀναληθειῶν ὑπεβάλετο ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὑψηλῷ τινι ἀξιωματοῦχῳ Πτολεμαίου τοῦ Β', Δημητρίῳ δηλονότι τῷ Φαληρεῖ¹, αὐτῷ τούτῳ τῷ βασιλεῖ τῆς Αἰγύπτου², τῷ ἀρχιερεῖ τῶν Ἱεροσολύμων Ἐλεαζάρῳ³. Προσέγραψεν οὗτος τοῖς λογιστάτοις ἱερεῦσι τῶν Αἰγυπτίων συγγραφὴν τινα εὐνοϊκοῦ ἔναντι τῶν Ἰουδαίων περιεχομένου⁴, ἣν οὗτοι ἀναντιρρήτως οὐδέποτε ἔγραψαν. Ἐπιβαρύνει διὰ κρίσεων καὶ γνωμῶν εἰδωολάτρας λογίους, ἃς οὗτοι ἀδύνατον ἦτο, ὅπως ἐξενέγκωσί ποτε, οἷον τὸν Μενέδημον⁵ διὰ τῆς κρίσεως, ὅτι τὰ πάντα προνοίᾳ διοικοῦνται καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος θεόκτιστος εἶναι, τὸν ἱστορικὸν Θεόπομπον⁶ διὰ τῆς ρήσεως, ὅτι ἐταράχθη τὴν διάνοιαν, διότι ἤθελεν, ὅπως περιεργασθεῖς τὰ θεῖα πράγματα ἐκφέρῃ ταῦτα εἰς κοινούς ἀνθρώπους, καὶ ὅτι ἀποσχὼν τοῦ ἔργου τούτου ἐγένετο ὑγιῆς κ.ο.ύ.κ. Περαιτέρω γράφει ὁ Ψευδο-Ἀριστέας⁷, ὅτι ἤκουσέ ποτε τοῦ Θεοδέκτου, ποιητοῦ τραγῳδιῶν, ὅτι μέλλων ποτέ, ὅπως τι τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῇ Βίβλῳ μεταποιήσῃ εἰς δοῦναι τι, ἀπεγλανκώθη τὰς ὄψεις, ὅτι ὅμως μετὰ πολλὰς ἡμέρας κατόπιν ἱκεσιῶν εὐλαβῶς πρὸς τὸν Θεὸν ἀναπεμφθεισῶν ἐγένετο ὑγιής. Τέλος ρητέον σχετικῶς, ὅτι ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ⁸ λέγει ὁ Ψευδο-Ἀριστέας τῷ Φιλοκράτει, ὅτι θὰ πειραθῇ περαιτέρω, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀξιολόγων ἀναγράψῃ, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι οὗτος μετὰ πολλοῦ ζήλου ἤσκει τὸ ἔργον τῆς συντάξεως νόθων ἔργων.

Ἐχων πρὸ ὀφθαλμῶν πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας συνάγει ὁ Freudenthal θαρρούντως τὸ πόρισμα, ὅτι ὁ Ψευδο-Ἀριστέας καὶ ὁ Ψευδο-Ἀρτάπανος ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον εἶναι καὶ ὅτι ἡ τῷ δευτέρῳ τούτων ἀποδιδομένη συγγραφή ἡ αὐτὴ εἶναι τῇ συγγραφῇ ἐκείνῃ, ἥς ποιεῖται μνεῖαν ὁ πρῶτος τούτων ἐν τῇ « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῇ αὐτοῦ.

1. Ἀριστ. Φιλοκρ. 29 κέξ. (= p. 11 κέξ. Wendland [1900]).

2. Αὐτ., 35 κέξ. (= αὐτ., p. 12 κέξ.).

3. Αὐτ., 41 (= αὐτ., p. 14 κέξ.).

4. Αὐτ., 6 (= αὐτ., p. 2, 18 κέξ.).

5. Αὐτ., 201 (= αὐτ., p. 55, 20 κέξ.).

6. Αὐτ., 314 (= αὐτ., p. 82 κέξ.).

7. Αὐτ., 316 (= αὐτ., p. 83, 5 κέξ.).

8. Αὐτ., 322 (= αὐτ., p. 84, 17 κέξ.).

Ἡ εὐφυὴς ὄντως θεωρία αὕτη τοῦ Freudenthal, καθ' ἣν ἡ ἐν λόγῳ συγγραφή τοῦ Ἀρταπάνου ἀποτελεῖ ἔργον βεβαίως Ἰουδαίου τινὸς λογίου, ὅπερ ὅμως οὗτος πρὸς ἐπιτυχίαν ὥρισμένων σκοπῶν πατριωτικοῦ χαρακτήρος ὑπεβάλετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰδωολάτρῃ τινὶ λογίῳ καὶ δὴ καὶ εἰδικώτερον Αἰγυπτίῳ τινὶ ἱερεῖ Ἀρταπάνῳ δῆθεν καλουμένῳ καὶ καθ' ἣν περαιτέρω ἡ συγγραφή αὕτη ἡ αὐτὴ εἶναι συγγραφή τινι μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ Ψευδο-Ἀριστέου ἐν τῇ « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῇ αὐτοῦ οὕτως, ὥστε οὐδεὶς ἄλλος καὶ ἐνταῦθα ὡς συγγραφεὺς νὰ θεωρῇται ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ Ψευδο-Ἀριστέας, οὐχὶ ὑπὸ πάντων τῶν φιλολόγων καὶ θρησκευολόγων ἐνεκρίθη καὶ ἐκυρώθη. Παρὰ ταῦτα σημειωτέον σχετικῶς, ὅτι εὔρεν ἡ θεωρία αὕτη καὶ φιλόφρονά τινα ἐπαινέτην ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Gutschmid¹. Ἀκτινοβόλον καὶ λαμπρὰν θεωρεῖ ὁ Gutschmid τὴν θεωρίαν ταύτην τοῦ Freudenthal, καθ' ἣν εὐφυέστατα λύεται τὸ πρόβλημα τοῦ παραδόξου ἐκείνου φαινομένου τῆς ἐξάρσεως τύπων εἰδωλολατρικῶν διὰ γραφίδος Ἰουδαίου λογίου. Καθὰ ἀνωτέρω ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ εἶδομεν, πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ Ἰουδαίου λογίου τοῦ σπανίου παρ' Αἰγυπτίους ἱερεῦσι ὀνόματος : « Ἀρτάπανος » δέχεται ὁ Freudenthal, ὅτι ἴσως ὁ ἀληθὴς συγγραφεὺς τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων ἐπενόησεν ἐν τῷ πρωτότυπῳ ἔργῳ αὐτοῦ : « Περὶ Ἰουδαίων » τὴν πλαστὴν εἰκόνα, καθ' ἣν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἡ ἱστορία τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξετίθετο δῆθεν ὑπ' Αἰγυπτίων ἱερέων Πέρσῃ τινὶ ἐγκατεστημένῳ ἐν Αἰγύπτῳ. Καθὰ περαιτέρω ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ εἶδομεν, προστίθεται σχετικῶς ὁ Freudenthal, ὅτι ἡ ἐκδοχὴ αὕτη οὐχὶ ἀναγκαία θὰ ἦτο, διότι ὀνομάτων περσικῶν οὐχὶ σπανία χρῆσις ἐγένετο ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων. Ἡ ἀτολμία αὕτη ἀκριβῶς καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ γενέσει αὐτῆς ἀναιρεθεῖσα ἐκδοχὴ τοῦ Freudenthal περὶ διαβιώσεως ἐν Αἰγύπτῳ Περσῶν ἐγκατεστημένων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ φαίνεται τῷ Gutschmid ὡς ὀπωσδήποτε ἀναγκαία συμπλήρωσις τῆς ὅλης ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑποθέσεως τοῦ σοφοῦ τούτου Γερμανοῦ θεολόγου καὶ φιλολόγου. Ἀναντιρρήτως καὶ παρ' Αἰγυπτίοις ἔτι ἦσαν ἐν χρήσει ὀνόματα περσικά, ἀπετέλουν ὅμως ταῦτα σπανίαν τινὰ ἐξαίρεσιν ἑλάχιστα πιθανὸν εἶναι, ὅτι εἰς τοιαύτην τινὰ ἐξαίρεσιν θὰ κατέφυνε πρὸς ἐκλογὴν ὀνόματος τοῦ συντάκτου τῆς νόθου αὐτοῦ συγγραφῆς ὁ ταύτην κιβδηλεύσας, ὅστις διὰ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ τίτλου ταύτης ἀκριβῶς θὰ ἐπεθύμει, ὅπως εὐθὺς ἀμέσως δημιουργήσῃ παρὰ τῷ ἀναγνώστῃ ἀτμόσφαιραν ἐμπιστοσύνης καὶ ἀσφαλείας. Κατὰ ταῦτα ἡ εὐθύς ἐν ἀρχῇ μετὰ τινος ἀτολμίας, ὡς ἐλέχθη, δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Freudenthal διασάφησις ἐκείνη τοῦ ἐν λόγῳ ὀνόματος, καθ' ἣν ἐνταῦθα περὶ Πέρσου κυρίως πρόκειται ἐν Αἰγύπτῳ ἐγκατεστημένου καὶ ἀκρωμένου

1. A. v. Gutschmid [Κριτικὴ ἀνάλυσις τῆς ἐργασίας τοῦ Freudenthal], ἔ.ἀ., 32 (1875) 1043 κέξ. (= τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., II [1890] 184 κέξ.).

ἐκεῖ τῶν σοφῶν ἱερέων τῆς χώρας ἀναπτυσσόντων ζητήματα τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας, φαίνεται τῷ Gutschmid λίαν εὐλογοφανές. Ἡ διασάφησις αὕτη στηρίζεται ἰσχυρῶς καὶ δι' ὅσων παρὰ Συγκέλλω ἀναγινώσκομεν¹. Ὁ Ἀβδη-ρίτης φυσικὸς φιλόσοφος Δημόκριτος μετ' ἄλλων ἱερέων καὶ φιλοσόφων, ἐν οἷς ἦτο καὶ σοφὴ τις Ἑβραία γυνὴ Μαρία ὀνομαζομένη καὶ Παμμένης τις, ἐμυήθησαν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Μέμφεως εἰς τὰ μυστήρια τῆς ἀλχημείας ὑπὸ Μήδου τινὸς Ὀσιάνου καλουμένου, ὃν οἱ τότε βασιλεῖς τῶν Περσῶν ἀπέ-στειλαν εἰς Αἴγυπτον, ἵνα ἀρχῇ τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἱερῶν².

Ὁ Karpeles³ ἐπαναλαμβάνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν θεωρίαν τοῦ Freudenthal καὶ δὴ ἄνευ οὐδεμιᾶς μνείας τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς⁴. Ἡ ὑπὸ τοῦ

1. Σόγκ. ἐν : CSHB I (1829) 471, 11 κέξ. Dindorfius.

2. Πρβλ. ὅσα ὑπ' ἀντίθετον κατεύθυνσιν λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ E. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. III : Das Judentum in der Zerstreuung und die jüdische Literatur. Leipzig 1904, σ. 479. Ὑπὸ τὴν ἐπίμονον τάσιν ἐξάρσεως τοῦ μεγαλείου τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας ὁ ἀναμφηρίστως Ἰουδαῖος ὢν λόγιος συγγραφεὺς τοῦ ἔργου ἐκείνου, ἐξ οὗ προέρχον-ται τὰ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματα ἡμῶν, οὐδέποτε ἤθελεν ἐκλέξει ὡς θυρεὸν οὕτως εἰπεῖν καὶ ἀσπίδα αὐτοῦ τὸ σπανιώτατον τοῦτο ὄνομα : « Ἀρτάπανος ». Τὸ ὄνομα εἶναι περσικῆς προελεύσεως, ὡς : « Ἀρτάβαζος », « Ἀρταφέρνης », « Ἀρταβάσδης », « Ἀρ-ταξέρξης » καὶ ἀπαντᾷ ἔτι ἡμῖν καὶ ὑπὸ τὸν τύπον : « Ἀρτάβανος ». Πρβλ. W. Pa-p'e's Handwörterbuch der griechischen Eigennamen. 3. Aufl. Neu bearb. von G. E. Benseler, 2. Hälfte. Braunschweig 1863-1870, σ. 145b κέξ. ἐν λ. : « Ἀρταβάξης » κέξ. — σ. 147a ἐν λ. : « Ἀρταφέρνης ». Σημειωτέον ἔτι σχετικῶς, ὅτι οὐδεμία προσωπικότης ὑψηλοῦ κύρους ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν θρησκευτικῶν ὑποθέσεων εἶναι ἡμῖν γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἀλλὰ καὶ δεχόμενοι ἔτι ὡς ἀληθὴ τὴν ὑπό-θεσιν τοῦ Freudenthal ἐν σχέσει πρὸς τὴν προέλευσιν τοῦ ἐν λόγῳ ὀνόματος πάλιν κατὰ Schürer ἀνεμνήνευτα καὶ παράδοξα θὰ παρέμενον ὠρισμένα γεγονότα θρη-σκευολογικοῦ χαρακτήρος. Εἰ ἡ ἐν λόγῳ συγγραφή ἀνεβιβάζετο εἰς τὴν σκηνὴν τῆς θρησκευολογικῆς γραμματείας ὑπὸ τὸ ἐν λόγῳ ἔθνικόν καὶ εἰδωλολατρικὸν προσω-πεῖον, τότε θὰ ἔδει, ὅπως ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς προσωπικότητος ταύτης διεξάγη-ται ἐκάστοτε ἡ δέουσα ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν βδελυροτήτων τῆς εἰδωλολατρικῆς θρη-σκείας ὑπὸ τὸν μεστὸν ἐνεργείας καὶ μένους τρόπον ἐκεῖνον, ὃν εὗρισκομεν ἐν Σιβύλλ. III 30 καὶ παρ' Ἀριστ. Φιλοκρ. 134 κέξ. (= p. 39 κέξ. Wendland [1909]).

3. G. Karpeles, Geschichte der jüdischen Literatur. I, Berlin 1886, σ. 228 κέξ.

4. Ὁ ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει ἀναγραφείς τόπος τῆς Geschichte der Jüdischen Literatur τοῦ Karpeles : I (1886) 228 κέξ. περιέχεται ἐν τῷ τρίτῳ κεφα-λαίῳ : Die jüdisch-hellenistische Literatur τῆς δευτέρας περιόδου τῆς ἱστορίας ταύτης : Die jüdisch-hellenistische Literatur. Ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ λοιπὸν οὐδεμία μνεία γίνεται τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας, τοῦ Freudenthal δηλονότι. Ἐν : II (1886) 1140 τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ εὐθύς ἐν ἀρχῇ παρέχων τὴν Literatur-nachweise τῆς δευτέρας περιόδου γράφει βεβαίως ὁ Karpeles : Die jüdisch-hel-lenistische Literatur ist im Zusammenhang noch nicht geschildert. Ich bin meist den klaren und geistvollen Studien gefolgt, die J. Freudenthal in sei-

Ψευδο-Ἀριστέου ἐν τῇ « Πρὸς Πολυκράτη » ἐπιστολῇ μνημονευομένη συγγραφῇ: « Περὶ τοῦ γένους τῶν Ἰουδαίων » οὐδεμία ἄλλη εἶναι ἢ αὕτη αὕτη ἢ συγγραφὴ τοῦ Ἀρταπάνου, ἣν ὁ συγγραφεὺς ὑπὸ τὴν ἐπίμονον ἐπιδιώξιν σκοπῶν ὑπερμέτρου πατριωτικῆς χροιάς περιβάλλει διὰ τῶν πλεονεκτημάτων ὑψηλῆς τιнос ἀρχαιότητος καὶ αἰγυπτιακῆς προελεύσεως. Ἡ τε ἐπιστολὴ δηλαδὴ τοῦ Ἀριστέου καὶ ἡ συγγραφὴ τοῦ Ἀρταπάνου ἐξ ἐπόψεως ἐπιδιωκομένων σκοπῶν καὶ κυριαρχούντων ἐν αὐτοῖς λογισμῶν, καθὰ καὶ ἐξ ἐπόψεως ἔτι τῶν περιεχομένων πληροφοριῶν καὶ τῆς στάσεως, ἥτις ἀναλαμβάνεται ἐν αὐταῖς ὑπὸ τῶν συνθετῶν αὐτῶν ἔναντι τῆς βιβλικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας καὶ ἔναντι περαιτέρω τῆς ἱστορίας τῆς Αἰγύπτου, ὑποδηλοῦσιν ἐναργῶς κοινὴν τινα προέλευσιν τούτων. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς συγγραφαῖς ταύταις ἀναπτύσσονται τὰ διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα μετὰ μεγίστης αὐθαίρεσias ἐν ἀμφοτέραις ταῖς συγγραφαῖς ταύταις ἐπάγονται οἱ συνθέται αὐτῶν ἔθνη καὶ εἰδωλολάτραις ἐπὶ τῷ σκοπῷ εὐτέχνου τινὸς ὑψώσεως τοῦ μεγαλείου τοῦ νόμου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν ἀμφοτέραις τέλος ταῖς συγγραφαῖς ταύταις ἐπάγονται οἱ συνθέται αὐτῶν τὰ αὐτὰ τεκμήρια καὶ τὰς αὐτὰς ἀποδείξεις καὶ χωροῦσιν εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν αὐτῶν πορισμάτων καὶ συμπερασμάτων. Ἐχων πρὸ ὀφθαλμῶν πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἅτινα ἐκ τοῦ Freudenthal ἀκριτῶς πως ἀντλεῖ καὶ ἀναλαμβάνει, δέχεται ὁμοίως καὶ ὁ

nem Buch: Hellenistische Studien (Breslau, 1875 - 1878) III. geboten hat. Παρὰ ταῦτα σημειωτέον ὅτι ἡ πληροφορία αὕτη ὑπὸ τὴν ἔκτενὴ αὐτῆς ἀοριστίαν οὐδαμῶς εἶναι ἰσοσθενῆς τῇ ὀφειλομένῃ καθαρῇ καὶ ἀπεριστρόφῳ μνεῖα τοῦ ἀκριβοῦς τόπου τοῦ ἔργου τοῦ Freudenthal, ἐν ᾧ ἀναπτύσσεται ἡ θεωρία τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως τῆς τῷ Ἀρταπάνῳ ψευδῶς ἀποδοθείσης συγγραφῆς: « Περὶ Ἰουδαίων » μετὰ τοῦ συγγραφέως τῆς « Πρὸς Φιλοκράτη » ἐπιστολῆς τοῦ Ψευδο-Ἀριστέου, ἣν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ὁ Karpeles ἐν σ. 228 κέξ. τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἐν σ. 1141 τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ ἔργου αὐτοῦ μεταξὺ τῶν βοηθημάτων, ἅτινα εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν συγκρότησιν τῆς σ. 122 κέξ. (und weiter) τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἀναφέρει βεβαίως ὁ Karpeles καὶ τὸ ἔργον τοῦ Freudenthal: Hellenistische Studien, παρατηρητέον ὅμως σχετικῶς τὸ αὐτὸ καὶ πάλιν, ὅπερ καὶ ἀνωτέρω, ὅτι δηλαδὴ ἡ πληροφορία αὕτη ὑπὸ τὴν ἔκτενὴ αὐτῆς ἀοριστίαν οὐδαμῶς εἶναι ἰσοσθενῆς τῇ ὀφειλομένῃ καὶ ἀπεριστρόφῳ μνεῖα τοῦ ἀκριβοῦς τόπου τοῦ ἔργου τοῦ Freudenthal, ἐν ᾧ ἀναπτύσσεται ἡ ὑπὸ τοῦ Karpeles πλήρως ἀναληφθεῖσα θεωρία ἐν σχέσει πρὸς τὴν ταυτότητα τῶν προσώπων τοῦ Ἀρταπάνου καὶ τοῦ Ψευδο-Ἀριστέου. Ἐπὶ πλέον σημειωθῆτω ἐνταῦθα, ὅτι ἡ σ. 122 ἀνήκει εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον: Die prophetische Literatur τῆς πρώτης περιόδου: Die biblische Literatur τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου τοῦ Karpeles καὶ οὕτως οὐχὶ εὐχερῶς θὰ ἡδυνάτο τις, ὅπως δεχθῇ, ὅτι διὰ τῆς εἰς τὴν σ. ταύτην κέξ. παραπομπῆς συνυπονοεῖται καὶ παραπομπή τις εἰς τὰς σελ. 228 - 230 συνταχθείσας διήθεν καὶ ταύτας ἐν ὑπολογισμῷ τῆς οἰκείας θεωρίας τοῦ Freudenthal, ἐφ' ὅσον πολὺ ἀφίστανται ἀλλήλων αἱ σελ. 122 καὶ 288. Κατὰ ταῦτα οὐδαμῶς δύναται τις, ὅπως ἄνευ περαιτέρω τινὸς διαδικασίας δεχθῇ, ὅτι ὁ Karpeles ἐπὶ τοῦ προκειμένου δεόντως κατέγραψε τὰς πηγὰς καὶ τὰ πρότυπα αὐτοῦ.

Karpeles, ὅτι ἄνευ ἀμφιβολίας τινὸς τὸ αὐτὸ πρόσωπον εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς τε ἐπιστολῆς τοῦ Ψευδο- 'Αριστέου καὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ 'Αρταπάνου : « Περὶ 'Ιουδαίων », ἥτις διὰ τῆς εὐτέχνου συγκρητιστικῆς ἀναχωνεύσεως αἰγυπτιακῶν μετ' ἰουδαϊκῶν παραδόσεων ζωηρὰν παρὰ τῷ ἀναγνώστῃ ἐκκληξιν διεγείρει.

'Ο Geffcken¹ θεωρεῖ τὸν 'Αρτάπανον ὡς λόγιόν τινα διάφορον τοῦ 'Αριστέου καὶ ζήσαντα ἐπὶ πλεόν μετ' αὐτόν. Τὸν ἀκάθεκτον καὶ ἄγριον συγκρητισμὸν τοῦ 'Αρταπάνου θεωρεῖ οὗτος ὥς τι λογοτεχνικὸν φαινόμενον χρόνων μεταγενεστέρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐν ᾗ συνέστη ἡ ἐπιστολὴ τοῦ 'Αριστέου μετὰ τοῦ ὕφους ἐκείνου ἡσύχου τινὸς μόνον καὶ αὐταρέσκου προπαγάνδας. 'Επὶ πλεόν παρατηρεῖ ὁ Geffcken σχετικῶς, ὅτι, ἐνῷ ὁ 'Αριστέας ποιεῖται μνεῖαν τοῦ 'Εκαταίου ὡς πηγῆς αὐτοῦ καὶ ἐπάγεται χωρία αὐτοῦ, οὐδεμίαν μνεῖαν αὐτοῦ ποιεῖται ὁ 'Αρτάπανος· τὰ χωρία, ἅτινα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ 'Εκαταίου ἐν εὐρείᾳ κλίμακι ἀναλαμβάνει, ἐκτενῶς μετεποίησε καὶ ἡλλοίωσεν ὁ 'Αρτάπανος. 'Εκ τοῦ αἰγυπτιακοῦ 'Ερμοῦ-Θώθ, περὶ οὗ ποιεῖται λόγον ὁ 'Εκαταῖος², ἀνέκνυε παρ' 'Αρταπάνῳ ὁ Μωυσῆς- 'Ερμῆς, ὁ πατὴρ πασῶν τῶν ἐφευρέσεων. 'Ο 'Αρτάπανος ταυτίζει τὸν Μωυσέα μετὰ τοῦ Μουσαίου καὶ καθίστησιν αὐτὸν διδάσκαλον τοῦ 'Ορφέως, ὅστις ὅμως παρ' 'Εκαταίῳ³ τὰ πάντα ἐκ τῶν Αἰγυπτίων διδάσκεται. Παρ' 'Αρταπάνῳ ὀφείλουσιν ἐν γένει οἱ Αἰγύπτιοι πάντα τοῖς 'Ιουδαίοις, καθά ποτε καθ' 'Εκαταῖον ὀφείλου τοῖς Αἰγυπτίοις τὰ πάντα οἱ Ἕλληνες. Τὰ σημεῖα ταῦτα ἀποτελοῦσι κατὰ Geffcken ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ 'Αριστέου ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ λεγόμενα νέαν τινὰ τῶν οἰκείων εἰκόνων λογοτεχνικὴν καὶ θρησκευτιολογικὴν διεύρυνσιν. Παρ' 'Αρταπάνῳ ἔχομεν κατὰ Geffcken ἐνώπιον ἡμῶν μωράν τινα, ἄτοπον καὶ μεστὴν ματαίου τύφου ὑπέρβασιν καὶ αὐθαίρετον περαιτέρω ἀνάπτυξιν καὶ ἐπέκτασιν τῶν ἑλληνικῶν προτύπων, ὧν καὶ ὁ 'Αριστέας ἔτι οὐχὶ εἰλικρινῇ τινα καὶ ἄπογον χρῆσιν ἐποιήσατο⁴.

1. J. Geffcken, ἔ.δ., σ. XIII.

2. Παρὰ Διοδ. I 16, 1 κξξ. (= F Gr. Hist. III A [1954] 25 κξξ. : 264. Hekat. v. Abd. F 25). Πρβλ. αὐτ., 15, 1 κξξ. (= αὐτ.).

3. Παρὰ Διοδ. I 96, 4 (= αὐτ., σ. 62).

4. Πρβλ. ἔτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου Fr. Susemihl, ἔ.δ., II (1892) 606, σημ. 10· 647· H. Graetz, Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Aus den Quellen neu bearbeitet. III 1: Geschichte der Judäer von dem Tode Juda Makkabis bis zum Untergange des jüdischen Staates. 5. Verbesserte und vermehrte Aufl. Bearb. von M. Brann. Leipzig 1905, σ. 354· W. v. Christ-W. Schmid-O. Stählin, ἔ.δ., II 1 (1920⁶) 590.

II.

ΠΗΓΑΙ ΤΟΥ ΑΡΤΑΠΑΝΟΥ
ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΑΙ ΑΥΤΟΥ ΙΔΙΟΡΡΥΘΜΙΑΙ

Οὐδαμῶς δυνάμεθα, ὅπως ἀμφισβητήσωμεν τὸ γεγονὸς τῆς ἐκ μέρους τοῦ Ἀρτάπανου χρήσεως κατὰ τὴν σύνθεσιν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα γενομένης μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τοῦτο ἐναργῶς κατεδείχθη κατὰ τὴν βαθμιαίαν καὶ προοδευτικὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἰουδαίου τούτου λογίου διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ καταλλήλου πρὸς ἄλληλα συγκρίσεως τῶν οἰκείων χωρίων. Οὐχὶ ἀναγκαῖον θεωρῶ, ὅπως ἀναγράψω πάντα ταῦτα καὶ ἐνταῦθα.

Ὁ Ἀρτάπανος θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Freudenthal¹ ὡς βαθὺς γνώστης τῆς ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας, ἐπειδὴ παρ' αὐτῷ εὐρίσκει τις πληροφορίας περὶ πραγμάτων, ἅτινα μόνον ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς « Ἱστορικῆς βιβλιοθήκης » τοῦ Διοδώρου καὶ ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Πλουτάρχου : « Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος » εἶναι ἡμῖν γνωστά. Σχετικῶς παρατηρητέον παρὰ ταῦτα, ὅτι ὁ χαρακτήρ τῆς « πολυμαθείας » οὐχὶ τόσον καλῶς ἀρμόζει ἀνδρὶ, ὅστις ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ διηγεῖται ἡμῖν τὰ διάφορα γεγονότα ἐν σχέσει πρὸς τὸν βίον Ἑβραίων πατριαρχῶν διὰ περιγραφῶν καὶ εἰκόνων μεστῶν πολλάκις ἀνακριβειῶν, συγχύσεων καὶ ἀσαφειῶν. Ἐπὶ πλεόν οὐχὶ βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ λόγιος οὗτος βαθύτερόν πως ἡσχολήθη περὶ τὴν μελέτην τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας καὶ γραμματείας. Τὰς οἰκείας γνώσεις αὐτοῦ ἠντλησε πολλῶ μᾶλλον ὁ Ἀρτάπανος ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἐξ ἧς ἠντλησαν τὰς γνώσεις αὐτῶν κατὰ μέγα μέρος ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Πλούταρχος ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἔργοις αὐτῶν, ἐκ τῆς ἱστορίας δηλονότι Ἑκαταίου τοῦ Ἀβδηρίτου². Κυρίως ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ γνησίου Ἑκαταίου, οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ψευδο-Ἑκαταίου, ὡς ἐκ πλάνης ἐδέχθη ποτὲ ὁ Willrich³, ἀντλεῖ τὰς ἱστορικὰς αὐτοῦ πληροφορίας

1. J. Freudenthal, ἔ.ἀ., II (1875) 163.

2. Πρβλ. E. Schwartz, Hekataios von Teos ἐν: Rhein. Mus. N.F. 40 (1885) 223 κξξ.

3. H. Willrich, Juden und Griechen vor der makkabäischen Erhebung. Göttingen 1895, σ. 168. Ὁ Ψευδο-Ἑκαταῖος ἔγραψε κατ' Ἰώσ. περὶ τῆς ἀρχαιότη. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) I 22 (= § 183 κξξ. = V [1889] 33 κξξ. Niese) = FHG II (1848) 393a κξξ. : Pseudo-Hecat. fr. 14) βιβλίον « Περὶ Ἰουδαίων » καὶ κατ' Ἰώσηπον πάλιν, Ἰουδ. ἀρχαιολ. I 7, 2 (= § 159 = I [1887] 39, 17 κξξ. Niese = FHG II [1848] 395b : Pseudo-Hecat. fr. 17) καὶ κατὰ Κλήμ. στρωμ. V 14, 113, 1 (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte II [1906] 402 κξξ. Stählin = FHG II [1848] 396a : Pseudo-Hecat.

ὁ 'Αρτάπανος¹. Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ Γ 20 ἔλχθη, ὅτι, ἐνῶ ὁ Μανέθων πολλάκις ποιεῖται λόγον περὶ προσβολῆς τῶν 'Ιουδαίων ὑπὸ λέπρας καὶ ἄλλων παντοειδῶν νοσημάτων, ἀναφέρει τοῦναντίον ὁ 'Αρτάπανος, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων Χενεφρῆς κυρίως ἀπέθανεν ἐξ ἐλεφαντιάσεως. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶχεν ὁ 'Αρτάπανος ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Μανέθωνα κυρίως, σημειωτέον ὅμως, ὅτι οὗτος δεξιῶς μετεποίησε τὴν οἰκείαν πληροφορίαν τοῦ λογίου ἀρχιερέως τῆς Αἰγύπτου ἐπ' ἐννοίᾳ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Οὐχὶ οἱ 'Ιουδαῖοι, ἀλλ' ὁ σκληρὸς καὶ ἐπαχθὴς Φαραὼ κυρίως προσβάλλεται ὑπὸ στυγεράς καὶ θεηλάτου νόσου².

Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ Γ 4 ἔλχθη πάλιν, ὅτι ὁ 'Αρτάπανος λέγων, ὅτι ὁ Μωυσῆς ἀπέταξε τοῖς ἱερεῦσι τὴν ὑπὸ τὰς ὀδηγίας αὐτοῦ σπουδὴν καὶ μάθησιν τῶν ἱερογλυφικῶν γραμμάτων, εἶχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Εὐδόλεμον. Κατὰ Schlatter³ ἐγένετο ὁ λόγιος οὗτος πηγὴ τοῦ 'Αρταπάνου καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις σημείοις τῆς περὶ 'Ιουδαίων ἐκθέσεως αὐτοῦ.

Τὸ συγγραφικὸν ὕφος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους ζώντων 'Ιουδαίων λογίων ἐρρῶμιζον τρεῖς κυρίως παράγοντες, ἡ γλῶσσα δηλαδὴ καὶ τὸ ὕφος τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, οὓς οὗτοι συστηματικῶς καὶ ἐπιμελῶς ἐμελέτων, ἡ γλῶσσα τῆς κοινῆς χρήσεως τοῦ αἰγυπτιακοῦ λαοῦ, οὗ ἐν μέσῳ οὗτοι ἔζων⁴, καὶ ἡ γλῶσσα τέλος τῆς χώρας τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, ἧς αἱ ἰδιορρυθμίαι λόγῳ ἐθισμού καὶ παραδόσεως ἢ καὶ λόγῳ τῆς

fr. 18) βιβλίον « Κατ' Ἀβραμὸν καὶ τοὺς Αἰγυπτίους », ἐν οἷς ἡ βιβλικὴ παράδοσις περὶ τῶν σχέσεων τῶν 'Ιουδαίων πατριαρχῶν πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους ὑπερμέτρως διεκασμεῖτο καὶ ἐκαλλωπίζετο διὰ τῆς παρενθήκης ψευδῶν εἰδήσεων ἐπ' εὐνοίᾳ πάντοτε τῶν υἱῶν 'Ισραὴλ. Οὐδεὶς δύναται, ὅπως σοβαρῶς ἀμφισβήτησιν τόδε τὸ πρᾶγμα, ὅτι δηλαδὴ αἱ μετ' ἀχαλινώτου φαντασίας συγκροτούμεναι μυθιστορηματικαὶ πληροφορίες τοῦ 'Αρταπάνου περὶ ὀρισμένων κατορθωμάτων καὶ θαυμάτων τοῦ Μωυσέως - Μουσαίου - Ἐρμού - Θωθ ἀποτελοῦσι συγκρητιστικὸν μίγμα προερχόμενον οὐχὶ ἐκ Παλαιστίνης, ἀλλ' ἐκ πηγῶν κυρίως αἰγυπτιακοῦ καὶ ἑλληνιστικοῦ χαρακτήρος. Πρόκειται ἐν αὐταῖς περὶ σχολικῆς τιнос οὕτως εἰπεῖν μιμήσεως ἐκεῖνον, ὅπερ κατὰ τὴν δηκτικὴν ῥῆσιν τοῦ Juven. sat. X 174 κέξ. Graecia mendax | audet in historia.

1. Τὴν ἐσφαλμένην αὐτοῦ γνώμην ταύτην διώρθωσε βραδύτερον ὁ H. Willrich, *Judaica. Forschungen zur hellenistisch-jüdischen Geschichte und Literatur*. Göttingen 1900, σ. 111 κέξ., ἐνθα γράφει, ὅτι ὁ Ψευδο-Ἐκαταῖος ἀνῆκει εἰς βαθμίδα τινα τῶν νοθευτῶν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μεταγενεστέρων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ 'Αρταπάνου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ 'Αρτάπανος μόνον τὸ ἔργον τοῦ γνησίου Ἐκαταίου εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν.

2. Ποβλ. Rabb. 'Εξοδ., 1, 41' A. Schlatter, *Geschichte Israels von Alexander dem Grossen bis Hadrian*. Calw - Stuttgart 1925³, σ. 422, σημ. 180.

3. A. Schlatter, αὐτ., σ. 422, σημ. 179.

4. Ποβλ. R. Lepsius, *Die Chronologie der Ägypter. Einleitung und erster Theil. Kritik der Quellen*. Berlin - London - Paris 1849, σ. 246 κέξ.

μεσιτείας ἔτι τῆς μεταφράσεως τῆς Π.Δ. ὑπὸ τῶν 'Εβδομήκοντα παρ' οὐδενὶ τῶν 'Ιουδαίων τούτων ἦτο δυνατόν, ὅπως ἐντελῶς ἐλλείπωσιν. Διαχωρισμός τις ἀπ' ἀλλήλων τῶν διαφόρων γλωσσικῶν στοιχείων ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ 'Αρταπάνου εἶναι ἄγαν δυσχερὴς, εἰ μὴ ἀδύνατος, διότι τὰς γλωσσικὰς ἰδιορρυθμίας τοῦ λογίου τούτου ἐκτενῶς ἠφάνισε καὶ ἐξήλειψεν ὁ τὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ διασώσας ἡμῖν Πολυτίστωρ. Παρὰ ταῦτα δυνάμεθα ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως μετὰ βεβαιότητος ἐξενέγκωμεν κρίσεις τινὰς περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦλάχιστον, ἣν ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία ἤσκησεν ἐπὶ τὸν 'Αρτάπανον. Τὴν λέξιν : « ἀστυγείτων » ἐν Β 1 ὑπὸ τὴν ἐπιθετικὴν αὐτῆς σημασίαν : « ἀστυγειτόνων 'Αράβων », τὰς λέξεις περαιτέρω : « κατεγγυᾶν » ἐν Γ 3, « ἐκλιμπάνειν » ἐν Γ 26 καὶ « νᾶμα » ἐν Γ 36 ἀνέλαβεν ὁ 'Αρτάπανος ἐκ παλαιότερων 'Ελλήνων συγγραφέων, ἐφ' ὅσον αὐταὶ ἔχουσι παρ' αὐτῷ τὴν παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τούτοις κυρίως ἀπαντῶσαν ἡμῖν ἔννοian, οὐχὶ δὲ τὴν ἔννοian, ἣν ἐκτίσαντο αὐταὶ βραδύτερον κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ. Συνηθεστάτη παρ' 'Αρταπάνῳ εἶναι κατὰ φυσικὸν λόγον ἡ χρῆσις λέξεων τῆς κοινῆς, οἷον : « γεωργήσιμος » ἐν Β 2, « ὕπαρξις » ὑπὸ τὴν ἔννοian τῆς περιουσίας ἐν Β 3, « καταξιοῦν » ἐν Γ 6, « λατομεῖν » ἐν Γ 11, « ἐξελοῦν » ἐν Γ 31, « ἀξιωματικός » ἐν Γ 37 καὶ πολλὰ ἄλλα. Ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἑλληνισμοῦ πολὺ ὀλίγα στοιχεῖα ἀνέλαβεν ὁ 'Αρτάπανος εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ, διότι τῇ ἐκθέσει γεγονότων ἀναφερομένων εἰς τὸν βίον τῶν ἀρχαίων 'Εβραίων οὐχὶ καλῶς ἤρμοζε τὸ ὕφος καὶ τὸ λεξιλόγιον τοῦ ἰδιώματος τούτου, ὥς τοῦτο λίαν καλῶς θὰ συνέβαινε ἐν ἐκθέσει ἐπεισοδίου τινὸς ἀναφερομένου εἰς τὸν αὐλικὸν βίον Πτολεμαίου τινός. 'Ο 'Αρτάπανος ποιεῖται συνήθως χρῆσιν τῶν λέξεων ὑπ' ἐκείνην κυρίως τὴν σημασιολογικὴν καὶ συντακτικὴν ἔννοian, ὅφ' ἣν ἐγένετο χρῆσις αὐτῶν συγχρόνως ὑπὸ τε τῶν συγγραφέων τῆς « κοινῆς » καὶ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἑλληνιστῶν. Τοῦτο παρατηρεῖται φέρ' εἰπεῖν ἐπὶ τῶν λέξεων : « πρόσταγμα » καὶ « προστάσσειν », αἵτινες συχνάκις ἀπαντῶσι παρ' 'Αρταπάνῳ¹, « ἐντυγχάνειν » ἐν Β 2², « παραλαμβάνειν τὴν δυναστείαν » ἐν Γ 1³, « προσφέρεισθαι » ἐν Γ 2⁴, « χάρις » μετ' ἀκολουθοῦντος ἀπαρεμφάτου : « χάριν τοῦ διαφυλάττειν » ἐν Γ 5⁵, « εὐλογος » ἐν Γ 7⁶. Οἱ πλείστοι περαιτέρω χαρακτηρισμοὶ τῶν ἀξιωματῶν, τῶν

1. Πρβλ. Fr. Preisigke, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden mit Einschluss der griechischen Inschriften, Aufschriften, Ostraka, Mumienbilder usw. aus Ägypten. Bearb. und hrsg. von E. Kiessling. II, Berlin 1927, σ. 412 κέξ. ἐν λ. : « πρόσταγμα » 413 κέξ. ἐν λ. : « προστάσσω ».

2. Πρβλ. αὐτ., I (1925) 501 κέξ. ἐν λ. : « ἐντυγχάνω ».

3. Πρβλ. αὐτ., II (1927) 250 ἐν λ. : « παραλαμβάνω ».

4. Πρβλ. αὐτ., στήλ. 417 κέξ. ἐν λ. : « προσφέρω ».

5. Πρβλ. αὐτ., στήλ. 721 κέξ. ἐν λ. : « χάρις ».

6. Πρβλ. αὐτ., I (1927) 615 ἐν λ. : « εὐλογος ».

διαφόρων ἐγκαταστάσεων καὶ διοικητικῶν διαιρέσεων εἶναι αἰγυπτιακοῦ κυρίως χαρακτήρος, οἷον : « διοικητῆς » ἐν Β 2¹, « τόποι » ἐν Γ 3, ὧν ποιεῖται ὁ 'Αρτάπανος χρῆσιν πρὸς δήλωσιν περιοχῶν ἐπαρχίας τινός², « οἱ περὶ τινα » ἐν Γ 9 ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς δηλώσεως τῶν ὑποδιοικητῶν³, « ἐπιστάτης » ἐν Γ 11⁴, « οἱ φίλοι τοῦ βασιλέως » ἐν Γ 13⁵.

III.

ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΤΑΠΑΝΟΥ ΕΠΙ ΤΗΝ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑΝ ΑΥΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΝ

'Ανωτέρω κατεγράφησαν χωρία τινὰ τοῦ Φίλωνος, ὅφ' ἃ θὰ ἡδύνάτο τις, ὅπως διίδῃ μίμησίν τινα τοῦ 'Αρταπάνου, παρὰ ταῦτα ὅμως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην πολὺ ὀλίγα στοιχεῖα ἱστορικοῦ καὶ γραμματολογικοῦ χαρακτήρος ἔχομεν καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐδαμῶς δυνάμεθα, ὅπως συναγάγωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου βέβαιόν τι πόρισμα καὶ ἀσφαλές. 'Ο 'Ιώσηπος τοῦναντίον ἐναργέστερον ἐμφανίζεται ἡμῖν ἀντλῶν κατὰ τὴν συγκρότησιν τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ 'Αρταπάνου.

'Εν σχέσει πρὸς τὸν θάνατον τοῦ Μωυσέως ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ « Δευτερονομίῳ »⁶, ὅτι οὗτος ἐτελεύτησεν ἐν γῇ Μωάβ, ὅτι ἔθαψαν αὐτὸν ἐν Γαὶ καὶ ὅτι τέλος οὐδεὶς ποτε εἶδε τὸν τόπον τῆς ταφῆς αὐτοῦ. Πολὺ διάφορος τῆς βιβλικῆς ταύτης πληροφορίας εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ 'Ιωσήπου⁷ παρεχομένη ἡμῖν ἔκθεσις ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀναρπαγὴν καὶ κατακρυψιν τοῦ Μωυσέως. Ἀφοῦ ὁ ἡγεμὼν οὗτος τῶν 'Ιουδαίων παρέσχε τῷ λαῷ αὐτοῦ τὰς τελευταίας ὁδηγίας καὶ ὑψλόγησεν ἐκάστην φυλὴν, ἐπορεύετο ἐκεῖσε, ἐνθα ἔμελλεν, ὅπως ἀφανισθῇ. Πάντες ἐδάκρουν καὶ ἐπεθύμουν, ὅπως ἀκολουθήσωσι τῷ Μωυσεῖ, ὅμως κατὰ παράκλησιν τούτου μόνον ἡ γερουσία προέ-

1. Πρβλ. G. Lumbroso, ἔ.ἀ., σ. 201· Fr. Preisigke - E. Kiessling, ἔ.ἀ., III (1931) 109a κἑξ. ἐν λ. : « διοικητῆς ».

2. Πρβλ. A. Peyron, ἔ.ἀ., II (1827) 53 κἑξ. — M. Letronne, Recueil des inscriptions grecques et latines de l'Égypte etc. I, Paris 1842, σ. 398. Πρβλ. παρὰ ταῦτα τὴν ὑπ' 'Αρταπάνου χρῆσιν τῆς λέξεως : « τόποι » ἐν Γ 15 καὶ Γ 19.

3. Πρβλ. G. Lumbroso, Recherches sur l'économie politique de l'Égypte sous les Lagides. Turin 1870, σ. 255, n. 2.

4. Πρβλ. A. Peyron, ἔ.ἀ., I (1826) 51 κἑξ. — 73 κἑξ. — M. Letronne, ἔ.ἀ., I (1842) 342· G. Lumbroso, ἔ.ἀ., σ. 255, 2· Fr. Preisigke - E. Kiessling, ἔ.ἀ., III (1931) 115a κἑξ. ἐν λ. : « ἐπιστάτης ».

5. Πρβλ. A. Peyron, ἔ.ἀ., I (1826) 56· G. Lumbroso, ἔ.ἀ., σ. 192 κἑξ.

6. Δευτερ. 35, 5.

7. 'Ιώσ. ιουδ. ἀρχαιολ. IV 8, 47 κἑξ. (= § 315 κἑξ. = I [1887] 287 κἑξ. Niese).

πεμψεν αὐτὸν καὶ ὁ ἀρχιερεὺς 'Ελεάζαρος καὶ ὁ στρατηγὸς 'Ιησοῦς. "Οτε ἀφίκετο οὗτος εἰς ὑψηλὸν τι ὄρος « 'Αβαρὲς » καλούμενον καὶ κείμενον ἀντικρὺ τῆς 'Ιερικουίντος, ἐξ οὗ ἡδυνάτο τις, ὅπως κατοπτεύσῃ μέγα μέρος τῆς ἀρίστης γῆς τῶν Χαναναίων, ἀπέπεμψε τὴν γερουσίαν, καθ' ἣν δὲ χρόνον ἡσπάζεται τὸν 'Ελεάζαρον καὶ τὸν 'Ιησοῦν « νέφους αἰφνίδιον ὑπὲρ αὐτὸν στάντος ἀφανίζεται κατὰ τινος φάραγγος ». Τοιαύτας εἰκόνας ἀφανισμοῦ τῶν ἀποθνησκόντων εὐρίσκομεν κυρίως ἐν τῇ θύραθεν ἑλληνικῇ γραμματείᾳ.

'Ο 'Ηρόδοτος¹ λέγει περὶ τοῦ ἐξ ἐπιφανοῦς γένους καταγομένου 'Αριστέου, ὅτι οὗτος εἰσελθὼν εἰς γναφεῖον ἐν Προκοννήσῳ ἀπέθανεν, ὁ δὲ γναφεὺς κατακλείσας τὸ ἐργαστήριον ἀπῆλθεν, ὅπως ἀγγείλῃ τὸ συμβὰν τοῖς συγγενέσι τοῦ νεκροῦ. 'Ενῶν ἐσκεδάσθη ἤδη ἀνὰ τὴν πόλιν ὁ λόγος, ὅτι ἀπέθανε ὁ 'Αριστέας, ἡμφεσβήτει τοῦτο ἀνὴρ Κυζικηνὸς ἐρχόμενος ἐκ τῆς πόλεως 'Αρτάκης, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι ἀπήντησε τῷ 'Αριστέᾳ πορευομένῳ εἰς Κύζικον καὶ ὅτι διελέχθη αὐτῷ. Καὶ οὗτος μὲν ταῦτα ἔλεγε ζωηρῶς ἀμφισβητῶν τὴν πληροφορίαν περὶ τοῦ θανάτου διήθεν τοῦ 'Αριστέου, οἱ συγγενεῖς ὁμῶς τοῦ νεκροῦ ἦλθον εἰς τὸ γναφεῖον ἔχοντες τὰ πρόσφορα πρὸς ἀναίρεσιν αὐτοῦ· παρὰ ταῦτα ἀνοιχθέντος τοῦ οἰκήματος οὔτε νεκρὸς οὔτε ζῶν ἐφαίνετο ὁ 'Αριστέας. 'Επτά ἔτη μετὰ ταῦτα ἐφάνη ὁ 'Αριστέας εἰς Προκόννησον καὶ ἐποίησε τὰ ὑπὸ τῶν 'Ελλήνων « 'Αριμάσπεια » καλούμενα ἔπη, ποιήσας δὲ ταῦτα ἠφανίσθη τὸ δεύτερον². 'Ο Οἰδίπους λέγει τῷ Θησεὶ παρὰ Σοφοκλεῖ³, ὅτι αὐτὸς μόνος ἄνευ ἡγεμόνος τινὸς θά ὀδηγήσῃ αὐτὸν ἐκεῖσε, ὅπου ὀφείλει, ὅπως ἀποθάνῃ. Τὸν τόπον τοῦτον ὀφείλει ὁ υἱὸς τοῦ Αἰγέως, ὅπως μηδενὶ καταστήσῃ γνωστόν, ἵνα οὗτος καταστῇ ἐν τῇ φιλοξενῶ χώρᾳ τῆς 'Αττικῆς τεῖχος προστασίας ταύτης πολὺ ἀσφαλέστερον καὶ κραταιότερον πολλῶν στρατευμάτων. "Οτε πλεόν ἦλθε τοῦ θανάτου ἡ ὥρα, χωρεῖ ὁ Οἰδίπους πρὸς τὸ ἱερὸν ἄλσος συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν τέκνων αὐτοῦ καὶ τοῦ Θησέως. Αἴφνης μυστηριώδης τις φωνὴ καλεῖ αὐτόν:

1627 « ὦ οὗτος οὗτος, Οἰδίπους, τί μέλλομεν
χωρεῖν; πάλαι δὴ τὰπὸ σοῦ βραδύνεται ».

'Ως ὁ Οἰδίπους ἔλαβεν αἰσθησιν τῆς κλήσεως ταύτης τοῦ Θεοῦ, τοῦτο μὲν αἰτεῖται παρὰ τοῦ Θησέως ἔνορκον βεβαίωσιν περὶ φιλοστόργου μερίμνης ὑπὲρ τῶν τέκνων αὐτοῦ, τοῦτο δὲ προσαγορεύει τὸ ὕστατον τοὺς παῖ-

1. 'Ηρόδ. IV 14, 1 κξξ.

2. Πρβλ. Διοδ. IV 82, 6 : « τὸ δὲ τελευταῖον μυθολογοῦσιν αὐτὸν (sc. 'Αρισταῖον) εἰς Θράκην παραβαλόντα πρὸς Διόνυσσον μετασχεῖν τῶν ὀργῶν καὶ συνδιατρίψαντα τῷ θεῷ πολλὰ μαθεῖν παρ' αὐτοῦ τῶν χρησίμων· περὶ δὲ τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Αἶμον οἰκήσαντά τινα χρόνον ἄφαντον γενέσθαι καὶ τυχεῖν ἀθανάτων τιμῶν οὐ μόνον ἐνταῦθα παρὰ τοῖς βαρβάροις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς 'Ελλήσιν ».

3. Σοφ. Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 1520 κξξ.

δας αὐτοῦ καὶ ἐντέλλεται αὐτοῖς, ὅπως ἀπομακρυνθῶσιν ἐκεῖθεν· οὐχὶ θεμὶ-
τὸν ἦτο, ὅπως ἀκούσωσιν οὗτοι ἢ ἴδωσι τὰ ἐκεῖ συμβησόμενα· μόνον ὁ
κύριος τῆς χώρας, ὁ Θεσεὺς δηλαδὴ, ἡδύνατο, ὅπως παραμείνῃ ὡς μόνος
μάρτυς τῶν δρωμένων. Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθον ἐκεῖθεν πάντες. Μετ' ὀλίγον
στραφέντες οὗτοι τὸν μὲν Οἰδίποδα οὐδαμοῦ πλέον ἔβλεπον, τὸν Θεσέα ὅμως
ἔβλεπον ἔχοντα τὰς χεῖρας πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ὥσει ἐφάνη αὐτῷ
δεινόν τι καὶ οὐχὶ ἀνεκτὸν ὄραμα. Μετ' ὀλίγον οἱ ἐκεῖθεν ἀπελθόντες ἔβλε-
πον τὸν Θεσέα προσκυνοῦντα τὴν γῆν ἅμα καὶ τὸν θρόνον τῶν θεῶν, τὸν
Ὀλυμπον. Οὐδεὶς τῶν θνητῶν πλὴν τοῦ Θεσεῶς θὰ ἡδύνατο, ὅπως ἀκριβῶς
προσδιορίσῃ τὸ εἶδος τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ὁλέθρου τοῦ Οἰδίποδος. Οὔτε
πυρφόρος κεραυνὸς θεοῦ τινος ἔπληξεν αὐτὸν οὔτε ποντία τις θύελλα ἀνῆρ-
πασεν· πομπὸς τις ἐκ θεῶν ἀνῆρπασεν αὐτὸν ἢ τὸ ἀλαμπές ἐν τῇ γῇ βάθρον
τῶν νεκρῶν μετ' εὐνοίας πρὸ τοῦ ἀτυχοῦς ἥρωος διαστάν· ἄνευ στεναγμῶν
καὶ ἐλεύθερος τῶν ἀλγεῖνῶν πόνων τῶν νόσων ἐξεπέμπετο ὁ ἀνὴρ εἰς τὸν
ἕδην. Ὁ Φιλόστρατος¹ λέγει περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀπολλωνίου, ὅτι οὗτος
ἐτελετύτησε κατ' ἄλλους μὲν ἐν Λίνδῳ παρελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς
καὶ ἔσω ἀφανισθεὶς, κατ' ἄλλους δὲ ἐν Κρήτῃ παρελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς
Δικτύννης ἀφ' ἐαυτῶν τῶν θυρῶν αὐτοῦ ἀναπετασθεῖσιν καὶ ἔσω πάλιν
ἀφανισθεὶς. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν δευτέραν ταύτην εἰκόνα τοῦ θανάτου τοῦ
Ἀπολλωνίου λέγει ὁ Φιλόστρατος περαιτέρω, ὅτι αἱ θύραι τοῦ ἱεροῦ ἐκλείσθη-
σαν πάλιν, βοή δ' ἠκούσθη ἔσθωθεν ἄδουσῶν παρθένων. Ἐν τῷ ὅσμιτι τούτῳ
περιείχετο ἡ παραίνεσις πρὸς τὸν ἀφανισθέντα Ἀπολλώνιον, ὅπως χωρήσῃ
ἐκ τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη τῆς ἀνόδου εἰς τὸν
οὐρανὸν ἀποτελεῖ πιθανώτατα μεταποίησιν τῆς πρωταρχικῆς εἰκόνης τοῦ
ἁπλοῦ ἀφανισμοῦ διενεργηθεῖσαν ἐν χρόνοις μεταγενεστέροις, καθ' οὓς οἱ
ἄνθρωποι τὸ ὑπερπέραν ἀσμενέστερον ἐθεώρουν ὑπεράνω τῆς γῆς ἢ ὑπὸ
ταύτην. Ἡ πρώτη εἰκὼν τοῦ ἁπλοῦ ἀφανισμοῦ εἶναι γνησιωτέρα τῆς δευ-
τέρας, ἐφ' ὅσον αὕτη ἀπροσδιόριστον καταλείπει τὸν τόπον, εἰς ὃν μετέβη ὁ
Ἀπολλώνιος. Πάντως καθά ποτε λίαν ὀρθῶς παρτήρησεν ὁ Radermacher²,
τοιαύτας τινὰς παραδόξους εἰκόνας τῆς θύραθεν ἑλληνικῆς γραμματείας εἶχε
μᾶλλον πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Ἰώσηπος κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ θανάτου τοῦ
Μωυσέως ἢ τὴν οἰκίαν ἐκθεσιν τοῦ « Δευτερονομίου ».

Ἐνταῦθα οὐδαμῶς βεβαίως εὐθετος εἶναι ὁ τόπος πρὸς ἐνέργειαν ἐρεῦ-
νης τινὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τοῦ Ἰωσήπου, ἅς οὗτος

1. Φιλόστρ. τὰ εἰς τὸν Τυαν. Ἀπολλ. VIII 30 (= I | 1870 | 342, 4 κξξ).

2. Παρὰ F. W. Schneidewin · A. Nauck, Sophokles. III: Oidi-
pus auf Kolonos. 9. Aufl. Neue Bearb. von L. Radermacher. Berlin 1909,
σ. 1 κξξ. — Ποβλ. ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην E. Rohde, Psyche. See-
lencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen. 9. u. 10. Aufl. mit Einführung
von O. Weinreich. II, Tübingen 1925, σ. 365 κξξ.

εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν συγκρότησιν τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ δὴ εἰδικώτερον τῶν βίων τοῦ 'Αβραάμ, τοῦ 'Ιωσήφ καὶ τοῦ Μωυσέως¹. 'Επὶ τοῦ προκειμένου διαφέρει ἡμῖν κυρίως ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐξαργήσεως τοῦ 'Ιουδαίου τούτου ἱστορικοῦ ἐκ τοῦ 'Αρταπάνου. 'Εν τῷ « Ὑπομνήματι » οὐκ ὀλίγα χωρία ἐπήγαγον ἐκ τῶν ἔργων τοῦ 'Ιωσήπου ὄντα οἰκείου πρὸς τὰ ἀποσπασμάτα τοῦ 'Αρταπάνου περιεχομένου, ὅφ' ἃ θὰ ἡδύνάτο τις, ὅπως εὐτόλμως δεχθῇ τὴν ὑπαρξιν εὐθεάτων ἰχνῶν ἐκτενοῦς τινος ἐκ μέρους τοῦ συντάκτου αὐτῶν ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἔργου τοῦ 'Αρταπάνου, ἐφ' ὅσον ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις ἐναργῶς παρατηρεῖται ἀπόκλισις τις ἐκ τῶν ἀντιστοιχῶν ἐκθέσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης². Οὐχὶ ἀναγκαῖον θεωρῶ, ὅπως ἀναγράψω πάντα τὰ χωρία καὶ ἐνταῦθα. Παρὰ ταῦτα σημειωτέον σχετικῶς, ὅτι δυσχερὲς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅπως μετὰ βεβαιότητος ἀποφανθῶμεν, εἰ ὁ 'Ιώσηπος τὸ πρωτότυπον ἔργον τοῦ 'Αρταπάνου ἢ μεταγενεστέραν τινὰ ἐπεξεργασίαν ἢ ἐπιτομὴν αὐτοῦ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν. 'Εν ὑπολογισμῷ τοῦδε τοῦ πράγματος, ὅτι δηλαδή ὁ 'Ιώσηπος οὐδὲν λέγει περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ 'Αρταπάνου ἐπινοηθείσης ἱστορίας ἐκείνης, καθ' ἣν ὁ Μωυσῆς εἰσήγαγεν εἰς τὴν Αἴγυπτον τὴν εἰδωλολατρείαν, ὅτι τὴν « Μέρριν » « Θέρμουθιν » καλεῖ καὶ ὅτι τέλος οὐδεμίαν μνεῖαν τοῦ 'Αρταπάνου ποιεῖται ὥς πηγῆς αὐτοῦ³, δέχεται ὁ Freudenthal⁴, ὅτι οὗτος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἐπεξεργασίαν τινὰ

1. Πρβλ. σχετικῶς J. Bloch, *Die Quellen des Flavius Josephus in seiner Archäologie*. Leipzig 1779.

2. Πρβλ. σχετικῶς J. Bloch, αὐτ., σ. 60 κἑξ. — J. Freudenthal, ἔ.δ., II (1875) 169 κἑξ. — W. v. Christ-W. Schmid-O. Stählin, ἔ.δ., II 1 (1920⁶) 590. 'Ο G. Hölcher, ἄρθρον Josephus (2) ἐν: RE IX 2 (1916) 1963 κἑξ. ἔναντι τοιαύτης τινὸς τοῦ ζητήματος ἀντιλήψεως ἀναλαμβάνει στάσις πολλῆς σκέψεως καὶ ἐφεκτικότητος. 'Ο A. v. Gutschmid, [Κριτικὴ ἀνάλυσις τῆς ἐργασίας τοῦ Freudenthal], ἔ.δ., 32 (1875) 1043 (= τοῦ αὐτοῦ, ἔ.δ., II [1890] 182) διατείνεται, ὅτι ὁ 'Ιώσηπος οὐδεμίαν γνῶσιν τοῦ ἔργου τοῦ Πολυίστορος εἶχε κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς < 'Ιουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας > αὐτοῦ, ὅτι δὲ μόνον βραδύτερον κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ: < Περὶ τῆς ἀρχαιότητος 'Ιουδαίων > (= < Ἀντιρρήσεις πρὸς 'Απίωνα >) ἔσχεν ἐπιπολαίαν τινα γνῶσιν αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ποιῇσται χρῆσιν τινα αὐτοῦ.

3. 'Ο 'Ιώσ. περὶ τῆς ἀρχαιότητος 'Ιουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς 'Απ.) I 23 (= § 213 = V [1899] 38 κἑξ. Niese) ποιεῖται μνεῖαν ὥς πηγῶν αὐτοῦ τοῦ Θεοδότου, Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Εὐπολέμου. Τοὺς τρεῖς τελευταίους τούτων ἐπάγεται ὁ 'Ιώσηπος ὑπὸ τὴν αὐτὴν σειράν, ὅφ' ἣν ἐπάγεται τούτους καὶ ὁ Πολυίστωρ, παρὰ ταῦτα ὅμως τοῦ Πολυίστορος οὐδεμίαν πάλιν μνεῖαν ποιεῖται οὗτος ἐνταῦθα. Οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι πλὴν τῶν οὐχὶ μακρῶν περικοπῶν τοῦ Πολυίστορος εἶχεν ὁ 'Ιώσηπος πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐκτενεστέρας ἐπεξεργασίας τῶν ἔργων τῶν μνημονευθέντων λογίων, καθὰ καὶ τοῦ 'Αρταπάνου, οὗ ἔνεκα οὐχὶ πλέον ὥς ἀναγκαίαν ἐθεώρησε καὶ τὴν μνεῖαν τοῦ Πολυίστορος πλησίον τῆς μνεῖας αὐτῶν τούτων τῶν συγγραφέων, ὧν βραχείας περικοπὰς ἀνέλαβεν ὁ Πολυίστωρ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ.

4. J. Freudenthal, ἔ.δ., II (1875) 170 κἑξ.

κυρίως τοῦ ἔργου αὐτοῦ συντελεσθεῖσαν ὑπὸ τινος ἄλλου 'Ιουδαίου πάλιν λογίου. Βέβαιον κατὰ Freudenthal εἶναι, ὅτι ὁ 'Ιώσηπος οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν περικοπῶν τοῦ Πολυτίστορος ἐγνώρισε τὸν 'Αρτάπανον καὶ ὅτι διὰ πολλῶν τμημάτων τῆς «'Ιουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας» τοῦ πρώτου¹ θὰ ἠδύνατό τις, ὅπως ἐκτενῶς καὶ ἀκριβῶς συμπληρώσῃ τοῦ 'Αρταπάνου τὸ ἔργον².

Οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι ἐκ τοῦ 'Αρταπάνου ἦντλει τὰς οἰκείας πληροφορίας αὐτοῦ καὶ ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος Νουμῆνιος ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ : «Περὶ Μωυσέως ὁμοῦ καὶ περὶ 'Ιουδαίων», οὕτινος ἀπόσπασμά τι μόνον εὐρίσκομεν παρ' Εὐσεβίου³. Οὐχὶ δίκαιον εἶναι, ὅπως ὡς οὐχὶ γνήσιον ἔργον τοῦ Νουμηνίου θεωρήσωμεν τὴν συγγραφὴν ταύτην⁴. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι οὐχὶ εὐμενὲς ἔναντι τῶν 'Ιουδαίων ἦτο τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου τούτου καὶ ὅτι οὐχὶ ἐκ τινος 'Ιουδαίου προέρχεται, ἀλλ' ὅτι ἦτο ἔργον μόνον συγκροτηθὲν ἐν ὅψει παντοειδῶν θρύλων καὶ παραδόσεων. Τὸν ἐν τῷ διασωθέντι ἀποσπασματι τοῦ ἔργου τοῦ Νουμηνίου κείμενον τύπον : «Μουσαῖος» ὡς ὄνομα τοῦ Μωυσέως παρ' οὐδενὸς ἄλλου ἢ παρ' 'Αρταπάνου μόνον ἀνέλαβε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὗτος, ἐφ' ὅσον ὁ τύπος οὗτος παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ λογίῳ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων κεῖται. Τὰ ἐν τῷ ἀποσπασματι τούτῳ κείμενα περαιτέρω ὀνόματα : «'Ιαννῆς» καὶ «'Ιαμβρῆς» οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐξελληνισθέντα αἰγυπτιακὰ ὀνόματα⁵. 'Ο χαρακτὴρ τῆς συγγραφῆς τοῦ

1. Κυρίως διὰ τῶν ἑξῆς χωρίων τοῦ ἔργου τούτου : I 8, 1-2 (= § 161 κέξ. = I [1887] 40 κέξ. Niese)· II 9, 1-2 (= § 201 κέξ. = αὐτ., p. 124 κέξ.)· II 9, 5-7 (= § 224 κέξ. = αὐτ., p. 129 κέξ.)· II 10, 1-2 (= § 238 κέξ. = αὐτ., p. 133 κέξ.)· II 11, 1 (= § 254 κέξ. = αὐτ., p. 136 κέξ.)· II 13, 2-3 (= § 281 κέξ. = αὐτ., p. 142 κέξ.).

2. 'Ο E. Schürer, ἔ.δ., I (1901⁴) 81 δέχεται, ὅτι ὁ 'Ιώσηπος οὐχὶ εὐθέως, ἀλλὰ διὰ τῶν περικοπῶν τοῦ Πολυτίστορος κυρίως, ἔσχε γνῶσιν τοῦ ἔργου τοῦ 'Αρταπάνου. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, αὐτ., III (1909⁴) 468 κέξ.

3. Εὐσεβ. εὐαγγ. προπαρ. IX 8, 1 κέξ. (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte I [1954] 494, 11 κέξ. Mras).

4. Τοῦτο πρᾶττουσιν ὁ L. C. Valckenaerius, Diatribe de Aristobulo, p. 18 (= IV [1843] 357 κέξ. τῆς ὑπὸ τοῦ Gaisford γενομένης ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Εὐσεβίου) καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

5. Πρβλ. P. E. Jablonskii, Opuscula, quibus lingua et antiquitas Aegyptiorum... illustrantur; etc. II, Ed. atque animadversiones adi. J. G. Water. Lugduni Batavorum 1806, σ. 128· G. Parthey, Ägyptische Personennamen bei den Klassikern, in Papyrusrollen, auf Inschriften. Berlin 1864, σ. 43 ἐν λ. : Jambres· 'Ιαμβρῆς· Jannes· 'Ιάννης· H. Ewald, Geschichte des Volkes Israel. II : Geschichte Mose's und der Gottherrschaft in Israel. Göttingen 1865³, σ. 128· Fr. J. Lauth, Moses der Ebräer nach zwei ägyptischen Papyrus· Urkunden in hieratischer Schriftart, zum ersten Male dargestellt. München 1868, σ. 77· W. Pape· G. E. Benseler, ἔ.δ., III 1 (1868) 527b ἐν λ. : «'Ιαμβρῆς»· 528a ἐν λ. : «'Ιαννῆς».

Νουμηνίου εἶναι κατὰ πάντα ἀρταπάνειος. Ἐν σχέσει πρὸς τὰς συγγραφὰς τοῦ Ἰωσήπου καὶ τοῦ Νουμηνίου, χωρὶς νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Ἀρτάπανον, λίαν εὐστόχως εἰκάζων ἀποφαίνεται ὁ Ewald¹, ὅτι ταύτας συνεκρότησαν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν ἔχοντες ὡς πηγὴν τὸ ἔργον « ἑλληνίζοντός τινος Ἰουδαίου », ὅπερ περιεῖχε παντοειδεῖς διηγήσεις μυθιστορηματικοῦ χαρακτῆρος.

Ἐκ τοῦ Ἀρταπάνου ἀντλεῖ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ τὰς πληροφορίας αὐτοῦ καὶ ὁ Κεδρηνός², ποιεῖται ὁμως οὗτος τοῦτο ἄνευ ρητῆς μνείας τῆς πηγῆς αὐτοῦ. Καὶ ὁ συντάκτης περαιτέρω τοῦ « Πασχαλίου χρονικοῦ » ἐκ τοῦ Ἀρταπάνου ὁμοίως ἀντλεῖ πού³ οἰκείας πληροφορίας, οὗ ὁμως ποιεῖται οὗτος ρητὴν μνείαν. Ἐκ τοῦ Ἀρταπάνου τέλος προέρχονται, ὅσα σχετικῶς πρὸς τὴν ἰδρυσιν ὑπὸ τοῦ Μωυσέως τῆς Ἑρμουπόλεως, περὶ τοῦ αἰθιοπικοῦ πολέμου κ.οὔ.κ. ἐν τοῖς « Ἀνεκδότοις » τοῦ Cramer⁴ ἀναγινώσκομεν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩ. ΜΕΡΕΝΤΙΤΗΣ

1. H. Ewald, *ᾠδ.*, II (1865³) 128.

2. Κεδρην. ἐν: CSHB I (1838) 85 κἑξ. Bekkerus = PG CXXI (1864) 116α κἑξ.

3. Πασχ. χρον. (chron. pasch.) ἐν: CSHB I (1832) 116 κἑξ. Dindorfius = PG XCII (1800) 200 κἑξ. Dindorfius.

4. AG (Gramer) II (1839) 176, 19 κἑξ. — Ἐνταῦθα ἐν στ. 25 κἑξ. ἀναγινώσκομεν: « ὡς ἱστορεῖ Ἀρτάπανος ».